

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยบทบาทของพระสงฆ์จังหวัดลำปางในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระดับการมีบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ความสัมพันธ์ระหว่างระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน จำนวนพรรษา การได้รับข่าวสารเกี่ยวกับป่าไม้ และความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ กับบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และปัญหาอุปสรรคในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของพระสงฆ์ ดังนั้นเพื่อให้การศึกษามีความชัดเจน ผู้วิจัยจึงได้ศึกษา ทบทวนเอกสารต่าง ๆ เพื่อทำความเข้าใจถึงหลักการ แนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. แนวความคิดเรื่องนิเวศวิทยามนุษย์
2. แนวความคิดเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
3. แนวความคิดเรื่องบทบาทของพระสงฆ์
4. แนวความคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับป่า
5. เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวความคิดเรื่องนิเวศวิทยามนุษย์

คำว่านิเวศวิทยา (Ecology) ปรากฏขึ้นในปี พ.ศ. 2401 ต่อมาเฮกเกิล (Haeckel) ได้ให้คำจำกัดความของนิเวศวิทยาไว้เป็นคนแรก เมื่อปี พ.ศ. 2412 ว่า คือ "ความสัมพันธ์ทั้งหมดของสัตว์ต่อสภาพแวดล้อมทั้งอินทรีย์และอนินทรีย์ (The total relations of the animal to both its organic and its inorganic environment)" (จิราภรณ์ คชเสนี, 2540)

Amoe Hawley (1950) ได้ให้คำนิยามของนิเวศมนุษย์ว่า เป็นการศึกษาแนวทางการอยู่รวมกลุ่มของมนุษย์ เพื่อความอยู่รอดในพื้นที่หนึ่ง ๆ และมนุษย์ถือได้ว่าการพัฒนาที่เหนือสัตว์และพืช มนุษย์ไม่อยู่ในระบบยอมจำนนต่อธรรมชาติ แต่มนุษย์จะอาศัยเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือในการต่อสู้กับสภาพแวดล้อม ตลอดจนมีสถาบันตามลักษณะวัฒนธรรม และการอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นสิ่งคม

Terry A. Rambo (1984) ได้ศึกษาระบบเกษตรของเกษตรกรในเขตร้อนโดยใช้หลัก System Model of Human Ecology แบ่งระบบออกเป็นสองส่วนใหญ่ ๆ คือระบบสังคม และ

ระบบนิเวศ โดยระบบสังคมจะมีองค์ประกอบต่าง ๆ มากมาย เช่น ประชากร เศรษฐกิจ เทคโนโลยี เป็นต้น ส่วนในระบบนิเวศจะประกอบด้วยดิน น้ำ อากาศ พืช สัตว์ เป็นต้น ซึ่งทั้งสองระบบต่างก็มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันและมีการเชื่อมโยงกัน โดยผ่านการเคลื่อนย้ายหรือการแลกเปลี่ยนพลังงาน วัตถุ และข่าวสาร ซึ่งจะไหลไปมาจากระบบนิเวศไปสู่ระบบสังคม และจากระบบสังคมไปสู่ระบบนิเวศถ้าเกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบใดระบบหนึ่งก็จะส่งผลกระทบต่ออีกระบบหนึ่ง เช่น ระบบนิเวศเปลี่ยนแปลงจะส่งผลให้ระบบสังคมเปลี่ยนแปลงเช่นกัน นอกจากนี้ระบบสังคมที่อยู่ในบริเวณติดต่อกับระบบนิเวศที่กำลังประสบปัญหาก็ยังอยู่ภายใต้อิทธิพลของระบบสังคมที่อยู่ในท้องที่อื่นด้วย เช่น การเพิ่มของประชากร การขยายที่ทำกิน การอพยพย้ายถิ่น การเปลี่ยนแปลงค่านิยม การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้สามารถส่งผลมาถึงระบบสังคมระบบนั้นและต่อไปจนถึงระบบนิเวศได้ ระบบแต่ละระบบมีความสามารถในการปรับตัวเพื่อคุณภาพของตนเองจากผลของการเปลี่ยนแปลง แต่ความสามารถดังกล่าวมีอยู่อย่างจำกัด บางครั้งจึงทำให้คุณภาพของการพึ่งพากันระหว่างระบบนิเวศและระบบสังคมเสียไป และถ้าไม่มีแรงผลักดันจากภายนอกเข้ามาขัดเขยสะภาวะการสูญเสียสมดุลจะคงอยู่ต่อไป จะเห็นได้ในลักษณะสภาพการเสื่อมโทรมและสิ้นสภาพอย่างรวดเร็วของทรัพยากรธรรมชาติ สอดคล้องกับที่ เยาวลักษณ์ อภิวาติวัลลภ (2531) กล่าวว่าไว้วามมนุษย์กับป่าไม้หรือสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด หลักการนิเวศวิทยามนุษย์จึงศึกษาความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยถือว่ามนุษย์เป็นส่วนประกอบของระบบสังคม แต่ก็ต้องเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศหรือทรัพยากรด้วย ซึ่งมีระบบย่อย 2 ระบบ คือ ระบบสังคม และระบบนิเวศ กล่าวคือ ในเชิงนิเวศวิทยาแล้วเราจัดว่ามนุษย์กับสิ่งแวดล้อมต่างก็มีระบบย่อย ของตนเอง มีโครงสร้างและกระบวนการภายในที่มีส่วนคล้ายกัน ระบบย่อยทั้งสองนี้จะขึ้นอยู่กับซึ่งกันและกัน เมื่อความสัมพันธ์ระหว่างระบบย่อยทั้งสองนี้อยู่ในแบบแผนที่เป็นดุลยภาพแล้วก็สามารถดำเนินไปได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด โดยไม่เกิดผลเสียในทางเสื่อมต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

John A, Dixon and Easter K, William (1986) ได้แสดงให้เห็นว่า ปัญหาความเสื่อมโทรมของต้นน้ำลำธารนั้นมิได้เป็นปัญหาทางด้านชีวกายภาพเท่านั้น แต่เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องโยงกับประเด็นทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสถาบันที่เกี่ยวข้องด้วย การแก้ปัญหาในอดีตซึ่งมุ่งที่จะแก้ปัญหาเฉพาะด้านชีวภาพ โดยมองข้ามประเด็นทางสังคมและวัฒนธรรมไปจึงพบว่าไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร ในการแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศทางธรรมชาติกับระบบสังคมมนุษย์ เพราะทั้งสองระบบดังกล่าวจะมีปฏิสัมพันธ์ในรูปของการแลกเปลี่ยนพลังงาน สารวัตถุ และข่าวสาร

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (อ้างใน กอบกาญจน์ พจน์ชนะชัย, 2538) กล่าวว่า การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในการดำเนินชีวิต ในความเป็นจริงไม่สามารถแยกทรัพยากรคน ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรวัฒนธรรมออกจากกันได้ เพราะเป็นเรื่องอันหนึ่งอันเดียวกัน สำหรับในการจัดการทรัพยากรนั้นควรจะให้มีการจัดการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ลงทุนน้อยที่สุด แต่มีประสิทธิภาพ ให้ทุกคนได้ใช้มากที่สุดคือคนกลุ่มใหญ่ได้ใช้มากกว่าคนเพียงไม่กี่คน การจัดการทรัพยากรให้มีการใช้อย่างยั่งยืน และมีการเปิดโอกาสให้คนทั้งหมดได้มีโอกาสเข้าไปใช้ที่ดิน ที่น้ำ ในลักษณะการใช้ร่วมกัน มีกฎเกณฑ์ในการใช้ทรัพยากรที่กระจายได้อย่างทั่วถึง

มนัส สุวรรณ (2525, 2539) กล่าวว่า ระบบนิเวศทุกระบบย่อมมีขีดจำกัดของธรรมชาติอยู่ ถ้ามนุษย์ทำกิจกรรมใดเกินขอบเขตของธรรมชาติแล้ว ย่อมเกิดผลเสียต่อมนุษย์มากกว่าผลดี ตัวอย่างเช่น การเปลี่ยนสภาพป่าให้เป็นพื้นที่เพาะปลูก เมื่อป่ามีลักษณะดินที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกถูกเปลี่ยนไปใช้ทำการเพาะปลูกจนหมดสิ้น หากจะยังเปลี่ยนสภาพป่าที่เหลืออยู่เพื่อเพาะปลูกต่อไปก็จะเป็นการสร้างความไม่สมดุลทางธรรมชาติและยังเกิดผลเสียต่าง ๆ แก่มนุษย์ในไม่ช้า เช่น การพังทลายของดิน อากาศไม่บริสุทธิ์ ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าในสถานการณ์ปัจจุบันจากการที่จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ตลอดจนการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ที่ต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยพื้นฐานมากขึ้น ทำให้เกิดแรงกดดันให้เกิดปัญหาการขาดแคลนและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ เกิดความไม่สมดุลทางธรรมชาติ แต่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมนั้นมิได้ก่อปัญหาไปทุกประเด็น มีหลายกรณีและหลายพื้นที่ที่มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ กล่าวคือมนุษย์และสิ่งแวดล้อมมีส่วนสนับสนุนซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดความมั่นคงและความสมดุลของระบบนิเวศ ซึ่ง Yi - Fu Tuan (1971) กล่าวไว้ว่า “เป็นความจริงที่ปรากฏชัดแจ้งในปัจจุบันว่า มนุษย์ทำให้สภาพทางธรรมชาติเสื่อมโทรม”

ประเวศ วะสี (2538) กล่าวว่า การที่มนุษย์เกิดมาจากธรรมชาติ และเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แต่มนุษย์ก็แยกตัวหรือทำตัวเหนือธรรมชาติ อันมีสาเหตุมาจากสมองของมนุษย์ที่มีโครงสร้างที่พิสดารเกิดเป็นความรู้ มีความคิด มีความต้องการซึ่งเป็นความต้องการที่ไม่มีที่สิ้นสุดอีกทั้งเป็นความต้องการที่อยู่เหนือธรรมชาติ เกิดการทำลายธรรมชาติโดยมนุษย์ ซึ่งจะกลายเป็นวิธีการทำลายมนุษย์เองในที่สุด แต่ความเป็นมนุษย์ยังมีอีกมิติหนึ่งที่ซ่อนเร้นอยู่ในศักยภาพอันยิ่งใหญ่ซึ่งคนทุกคนควรพัฒนาศักยภาพนี้ โดยการขยายจิตให้ใหญ่ที่จะเชื่อมโยงกับธรรมชาติ

อันยิ่งใหญ่ เกิดการพัฒนาทางจิตวิญญาณ บรรลุอิสรภาพ ความสุข ความรัก ความงาม มิตรภาพ ศานติสุข และความสร้างสรรค์ อันไม่มีขีดจำกัด

อานวย คอวนิช (2528) กล่าวว่า ป่าไม่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ อย่างแยกไม่ออก ความจำเป็นขั้นพื้นฐานของการดำรงชีวิตของมนุษย์ ได้แก่ ปัจจัยสี่ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค จะหาได้จากป่าไม้ทั้งสิ้น ดังคำพังเพยภาษาอังกฤษบทหนึ่งว่า "Man cannot exist without wood" ซึ่งมีความหมายว่า "มนุษย์จะไม่สามารถมีชีวิตอยู่ได้ ถ้าปราศจากไม้" เห็นได้ว่ามนุษย์มีส่วนเกี่ยวข้องกับป่าไม้ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย โดยเริ่มตั้งแต่พื้นสำหรับให้แม่อยู่ไฟ บ้านสำหรับอยู่อาศัย อาหารซึ่งได้จากส่วนของต้นไม้ และสุดท้ายคือโลงสำหรับใส่ศพ

นิวัติ เรืองพานิช (2537) กล่าวว่า ในปัจจุบันนักวิชาการป่าไม้และนักอนุรักษ์ ต่างก็ถือว่าประโยชน์ทางอ้อมของป่าไม้มีความสำคัญมากที่สุดอย่างหนึ่ง และอาจมีมากกว่าประโยชน์ที่ได้รับโดยตรงจากป่าไม้เสียอีก นอกจากนี้ในทางนิเวศวิทยาชี้ให้เห็นว่า ป่าไม้ช่วยให้น้ำในดินเร็วขึ้นเท่านั้น แต่จะทำให้ปริมาณน้ำฝนที่ตกลงมาน้อยลงด้วย เพราะป่าไม้สามารถทำให้ความชื้นหมุนเวียนกลับเข้าไปในบรรยากาศได้โดยการระเหยจับตัวเป็นเมฆและกลั่นตัวเป็นเม็ดฝนตกลงมา จากการศึกษาเรื่องนี้พบว่า การระเหยกลับของน้ำจากป่าไม้ 2.5 ไร่ (1 เฮคเตอร์) มีปริมาณเท่ากับการระเหยของน้ำ 2,500 แกลลอนต่อวัน เป็นการสร้างระบบธรรมชาติในการนำกลับมาใช้ ถ้าไม่มีป่าไม้การนำความชื้นกลับเข้ามาในธรรมชาติก็จะหยุดชะงักไป ทำให้น้ำต้องสูญเสียไปจากระบบนิเวศอย่างรวดเร็ว การเกิดพายุก็ทำให้เกิดการหมุนเวียนของน้ำเกิดขึ้นได้บ้าง แต่ไม่สมบูรณ์เท่ากับป่าไม้ (มุกดา สุขสมาน, 2538) ซึ่งป่าในทางนิเวศวิทยาถือว่าเป็นสังคมของพืชและสัตว์ องค์ประกอบของป่าจึงมิได้มีแต่ต้นไม้ใหญ่ ยังมีไม้เล็กไม้น้อย สัตว์เล็กสัตว์น้อย ดิน น้ำ และแร่ธาตุต่าง ๆ เป็นองค์ประกอบที่ทำให้เกิดการผลิตรักษาในระดับ คุณภาพทางนิเวศวิทยาได้ การใช้ป่าของมนุษย์ไม่ได้แต่เพียงการใช้ไม้หรือการใช้พื้นที่เพื่อการเกษตรกรรมเท่านั้น หากแต่ยังรวมถึงการใช้ทรัพยากรทั้งหมดที่รวมเป็นป่า ป่าเป็นบ่อเกิดของรายได้และอาชีพมากมาย และทรัพยากรที่มีค่าในป่าก็เป็นที่ต้องการของมนุษย์ทั้งภายในและภายนอกชุมชนที่อาศัยอยู่ใกล้เคียงพื้นที่ป่าไม้

คณะกรรมการประสานงานองค์การเอกชนพัฒนาชนบทภาคเหนือตอนบน และสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2534) กล่าวว่า ป่านั้นแท้จริงหมายถึง ระบบความสัมพันธ์ขั้นพื้นฐานทางนิเวศวิทยาซึ่งประกอบด้วย ดิน น้ำ อากาศ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ และชุมชนมนุษย์

ที่อยู่ร่วมกัน พื้นที่ป่าจะมีหน้าที่รักษาความสมดุลของธรรมชาติทั้งในด้านการรักษาสภาพภูมิอากาศรักษาคุณภาพดิน เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิต รวมทั้งทรัพยากรชีวภาพที่หลากหลายมากมาย คุณค่าอันมหาศาลของป่าไม้มิได้มองเพียงแต่ต้นไม้ ต้องมองเป็นองค์รวมทั้งต้นไม้ สัตว์ ดิน น้ำ ชุมชน และการผลิตของชุมชน ดังนั้นชุมชนกับป่าจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง

สุรียัน มูลสาร (2534) กล่าวว่า ป่าไม้เปรียบเสมือนโรงงานผลิตปัจจัยสี่และสิ่งสำคัญต่าง ๆ ต่อการดำรงชีวิตมนุษย์ การสูญเสียป่าไม้ของประเทศย่อมหมายถึงการสูญเสียแหล่งอาหาร แหล่งรายได้ สิ่งทดลองทางวิทยาศาสตร์ การแพทย์ พันธุกรรมของสิ่งมีชีวิตและสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของมนุษย์ ในปัจจุบันนักสังคมศาสตร์ได้ศึกษาวิจัยแล้วพบว่า ภาวะความยากจนและความเสื่อมโทรมของชนบทไทย ส่วนหนึ่งเป็นสาเหตุมาจากการทำลายป่าจนหมดสภาพที่จะพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันได้ เพราะในอดีตเมื่อยังมีป่าอุดมสมบูรณ์ ชาวชนบทได้อาศัยป่าเป็นแหล่งอาหารและรายได้ ซึ่งเป็นการได้มาที่มีต้นทุนถูกมาก แต่ในปัจจุบันป่าถูกทำลายจนไม่สามารถเป็นแหล่งปัจจัยสี่แก่ชนบทได้ ชาวชนบทต้องอาศัยปัจจัยจากเขตเมือง ส่งผลให้ต้นทุนในการดำรงชีพแพงขึ้น นำมาซึ่งหนี้สินและช่วยเหลือตนเองไม่ได้ จึงกล่าวได้ว่าหากทรัพยากรป่าไม้ถูกทำลายก็จะส่งผลกระทบต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษย์เราด้วย

อานันท์ ปันยารชุน (2539) กล่าวว่า ปัญหาพื้นฐานประการแรกของเรื่องการดูแลรักษาป่าอยู่ที่ความเข้าใจความหมายของ “ป่า” คุณค่าของป่ามิได้มีแต่เพียงทรัพยากรไม้ แต่ยังรวมถึงความสมดุลทางธรรมชาติและทรัพยากรอันเนื่องมาจากความหลากหลายทางชีวภาพ นอกจากนี้ ป่าไม้ไม่ได้มีประโยชน์แก่ชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบบริเวณป่าเท่านั้น เพราะป่าไม้ไม่ใช่ทรัพยากรท้องถิ่นอย่างเดียว แต่เป็นทรัพยากรของประเทศและของโลกด้วย รัฐบาลหลายรัฐบาลได้มีความพยายาม และมีมาตรการหลายประการในการรักษาพื้นที่ป่า แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากหัวใจของปัญหานี้อยู่ที่ความเชื่อเดิม ๆ ที่ว่า มีแต่เจ้าหน้าที่รัฐ และธุรกิจเอกชนรายใหญ่เท่านั้น ที่จะสามารถพิทักษ์ป่าและเพิ่มพื้นที่ป่าได้ ส่วนชาวบ้านในพื้นที่เป็นได้แต่เพียงผู้ทำลายป่า ไม่มีศักยภาพที่จะรักษาป่าแต่อย่างใด หากเราเปลี่ยนความคิดเสียใหม่ ชาวบ้านมีศักยภาพที่จะรักษาป่าได้ ขณะเดียวกันปาก็สามารถฟื้นฟูตัวเองได้เหมือนกัน จะทำให้เรามีจิตยุทธใหม่ที่จะเป็นประโยชน์มากกว่าเดิม จิตยุทธใหม่นี้ คือ จะสร้างแรงจูงใจอย่างไรที่จะให้ชาวบ้านดูแลรักษาป่าในพื้นที่ของตนเอง ซึ่งหากสามารถทำได้ จะประหยังบประมาณด้านการปลูกป่าไปได้มาก และที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น แนวทางใหม่นี้จะช่วยลดความขัดแย้งในพื้นที่ชนบทลงอีกด้วย

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2534) กล่าวว่า วิถีชีวิตของคนมีความสัมพันธ์กับทรัพยากรป่าไม้ มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แม้แต่ชุมชนที่อยู่ห่างไกลจากพื้นที่ป่าก็ยังไม่สามารถที่จะขาดการพึ่งพาอาศัยป่าไม้ได้เช่นกัน ต้องมีความผูกพันไม่ทางตรงก็ทางอ้อม โดยเฉพาะชุมชนในเมืองนั้นจะมีความผูกพันกับป่าไม้ในด้านการพักผ่อนหย่อนใจ ต้องการอากาศบริสุทธิ์ ความร่มรื่นของต้นไม้ ซึ่งจะเห็นได้ทั่วไปตามสวนสาธารณะต่าง ๆ โดยวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนเหล่านี้จะมีความสัมพันธ์กับป่าอยู่ 2 ลักษณะ ดังนี้

1. ความสัมพันธ์อันยาวนานและถาวร ได้แก่ การเกษตร เช่น การปลูกข้าว การปลูกพืชพาณิชย์ การปศุสัตว์ เช่น การเลี้ยงวัว เลี้ยงควาย การเก็บหาของป่า เช่น หน่อไม้ เห็ด น้ำมันยาง หวาย ไม้ไผ่ การทำพิธีทางศาสนาและความเชื่อ เช่น ป่าดอนปู่ตา ป่าชุมชน ป่าช้า วัด สำนักสงฆ์

2. กิจกรรมระยะสั้นและไม่ถาวร ได้แก่ การลักลอบแปรรูปไม้ขาย การลักลอบเผาถ่านขาย การเลี้ยงวัว เลี้ยงควาย

ปกรณ จริงสูงเนิน (2538) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของคนกับป่าไว้ว่า คนไม่สามารถที่จะอยู่ได้ถ้าปราศจากป่า เพราะป่านั้นถือว่าเป็นแหล่งเก็บธาตุทั้งสี่คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ อยู่ในตัว โดยเฉพาะพื้นที่ที่เป็นป่าไม้จริง ๆ จะมีพันธุ์ไม้หลากหลายชนิดรวมกัน หรือต้นไม้ที่มีอายุมากขึ้นจะสร้างและสะสมธาตุทั้งสี่นี้ด้วย ทำให้เพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดิน ตลอดจนเกิดกระบวนการเก็บกักน้ำโดยตัวของมันเอง นอกจากนี้ยังมองไปถึงว่า เจ้าหน้าที่ป่าไม้จะมองเพียงด้านเดียว ส่วนชาวบ้านมีมุมมองหลายอย่างผสมกันโดยจะถือเอาระบบนิเวศเป็นหลัก มองสังคมในลักษณะของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข มีความเกี่ยวเนื่องกันระหว่างญาติพี่น้อง มีการจัดระบบเศรษฐกิจแบบวิโคคด้วยความจำเป็น เน้นการวิโคคให้เพียงพอในครอบครัวในชุมชน แทนการผลิตเพื่อจำหน่าย มองความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม มองปัจจัยการผลิตเพื่อตอบสนองชุมชน มองที่ดิน น้ำ ป่าไม้ มองป่าในแง่ที่เป็นป่าที่มีต้นไม้ขึ้นอยู่หนาแน่น ไม่ใช่เป็นการรักษาที่ดินอย่างเดียว เพราะฉะนั้นจะสังเกตได้ว่า หากเกิดไฟไหม้ก็จะกลัวกันและช่วยกันรักษาป่าดับไฟป่า ชาวบ้านจึงมองป่าเพื่อรักษาดิน รักษาป่า มองน้ำ ดิน ป่า สัมพันธ์กัน ซึ่งถือเป็นจิตสำนึกจริง ๆ อันเป็นการแสดงออกถึงความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตคนกับป่าได้อย่างชัดเจน

นิเวศวิทยาก็เหมือนวิทยาศาสตร์แขนงอื่นที่มีการพัฒนามาตามลำดับ พร้อมกับมนุษยชาติ ดังนั้น นิเวศวิทยาจึงมีรากฐานมาจากประวัติศาสตร์ธรรมชาติ นั่นเอง ความอยู่รอดของสังคมมนุษย์ ทำให้มนุษย์แต่ละคนจำเป็นต้องเข้าใจสภาพแวดล้อมของตน ต้องรู้ถึงพลังของธรรมชาติ รู้จักพืชและสัตว์ที่อยู่ล้อมรอบตัวเอง อารยธรรมของมนุษย์ก็เริ่มต้นเมื่อมนุษย์ได้รู้จักใช้

ไฟและเครื่องมือต่าง ๆ ในการตัดแปลงสภาพแวดล้อมธรรมชาติ เพื่อสนองความต้องการของตนเอง แต่เนื่องจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในปัจจุบันที่ดำเนินไปอย่างรวดเร็ว ยิ่งทำให้มนุษย์มีความรู้สึกว่าตนเองพึ่งพาอาศัยสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติน้อยลงทุกที จนลืมไปว่าการดำรงอยู่ของสังคมมนุษย์นั้นจะเป็นไปไม่ได้เลยถ้าขาดธรรมชาติ

สิ่งแวดล้อมและสังคมมนุษย์มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างสลับซับซ้อน สิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อพัฒนาการทางสังคมของมนุษย์ ในทำนองเดียวกันการดำรงอยู่ของสังคมมนุษย์จำเป็นต้องได้รับสารและพลังงาน ซึ่งมาจากการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมให้เป็นทรัพยากร โดยการใช่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือ

กระบวนการพัฒนาสังคมมนุษย์ให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมนั้นต้องอาศัยเวลาหลายชั่วอายุคน เมื่อมนุษย์ใช่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสิ่งแวดล้อมอย่างรวดเร็ว ทันทีทันใด และรุนแรงเกินกว่าที่สังคมมนุษย์จะปรับตัวตามทัน ปัญหาความยุ่งยากก็เกิดขึ้นทันที ปัญหาสิ่งแวดล้อมและสังคมมนุษย์เชื่อกันว่ามีพื้นฐานมาจากการที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก้าวหน้าไปไกลเกินกว่าที่สังคมมนุษย์จะปรับตัวทัน แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่สามารถจะหยุดยั้งความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้

สภาพการณ์ในปัจจุบันจากการที่จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ตลอดจนการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ที่ต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยพื้นฐานมากขึ้น จึงทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลน และความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ เกิดความไม่สมดุลทางธรรมชาติ

อนึ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาตินั้นมิได้ก่อปัญหาไปทุกกรณี มีหลายกรณีและหลายพื้นที่ซึ่งมนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ กล่าวคือ มนุษย์และสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติมีส่วนสนับสนุนซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดความสมดุลของระบบนิเวศ

แนวความคิดเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

การอนุรักษ์ มีความหมายตามพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถานว่า การรักษาให้คงเดิม และมีผู้ให้ความหมายของการอนุรักษ์ในเชิงอนุรักษ์วิทยาไว้ ดังนี้

ทิวา สรรพกิจ (2528) ได้ให้ความหมายการอนุรักษ์ว่า การให้ประโยชน์จากทรัพยากรตามความต้องการที่เหมาะสม พอดี และประหยัด เพื่อการใช้ประโยชน์ในอนาคต

นิวัติ เรืองพานิช (อ้างใน พิทักษ์ เตชะใจ , 2540) ได้ให้ความหมายการอนุรักษ์ว่าการรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด ให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด และให้ได้เป็นเวลา

นานที่สุด ทั้งนี้จะต้องให้สูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด และจะต้องกระจายการ
ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยทั่วถึงกันด้วย ซึ่งสอดคล้องกับ สุมาลี พิตรานุกูล (2532) ได้ให้
ความหมายว่า การใช้สิ่งที่มีธรรมชาติสะสมเอาไว้อย่างถูกต้อง และเหมาะสมให้คุ้มค่าที่สุด หมด
เปลืองและสูญเสียน้อยที่สุด แต่เกิดประโยชน์แก่มนุษย์ทุกคนในช่วงเวลาที่สืบเนื่องกันนานที่สุด

สมนึก อ่องเอิบ (2519) กล่าวว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรเป็นเรื่องสำคัญซึ่งจะสำเร็จลง
ได้ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่าย การที่ได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายจะเกิดได้ด้วยวิธีการให้
การศึกษาและความรู้ ตลอดจนสร้างทัศนคติที่ดีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติแก่ประชาชน
ทุกคนให้มีความรัก ความหวงแหนเห็นความสำคัญ และความจำเป็นในการอนุรักษ์
ทรัพยากรธรรมชาติ การใช้ทรัพยากรอย่างใดอย่างหนึ่งจำเป็นที่จะต้องคำนึงถึงทรัพยากรอื่นใน
เวลาเดียวกันด้วย และจำเป็นอย่างยิ่งที่มนุษย์ต้องมีความรู้ ความเข้าใจธรรมชาติ และนำเอา
วิทยาการต่าง ๆ มาช่วยในการใช้ทรัพยากรให้เป็นไปอย่างประหยัด เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติ
สามารถอำนวยประโยชน์แก่มวลมนุษย์ให้มากที่สุด และนานที่สุดเท่าที่จะทำได้

จากความหมายของการอนุรักษ์จะเห็นได้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติทั้งหลายไม่ว่าจะเป็น
ดิน น้ำ แร่ธาตุ ต้นไม้ ฯลฯ จำเป็นจะต้องใช้ไปเพื่อประโยชน์แก่มวลมนุษย์ และจะต้องใช้อย่าง
ฉลาด โดยประหยัด และให้ประโยชน์อย่างเพียงพอ ไม่มากหรือน้อยเกินไป ทั้งนี้เพื่อการเก็บ
รักษาทรัพยากรเหล่านั้นไว้ใช้ประโยชน์ต่อไปในอนาคต การใช้ทรัพยากร จึงต้องระมัดระวังอย่า
ใช้มากเกินไปจนเกิดความต้องการ โดยเฉพาะทรัพยากรที่ไม่สามารถจะหาสิ่งทดแทนได้ เช่น โลหะ น้ำ
มัน แร่ธาตุ ฯลฯ ทรัพยากรเหล่านี้เมื่อนำมาใช้จน หนึ่งวันก็จะหมดเปลืองลงไปในทุกวัน จึงจำเป็น
ต้องใช้อย่างประหยัดและให้เกิดประโยชน์สูงสุด สำหรับทรัพยากรที่สามารถเกิดทดแทนกันได้ ก็
จะต้องใช้ด้วยความระมัดระวัง เพราะการเกิดอาจต้องใช้เวลา ซึ่งช้ากว่าการใช้งาน เช่น
ทรัพยากรป่าไม้ หากขาดการเอาใจใส่หรือไม่มีการวางแผนที่ถูกต้อง ก็ไม่สามารถจะอำนวย
ประโยชน์ให้แก่ส่วนรวมได้ตลอดเวลา ผลเสียหายก็จะตามมานานัปการ การอนุรักษ์ทรัพยากร
ต่าง ๆ จึงจำเป็นต้องมีหลักการ และแผนงานในการใช้ประโยชน์โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประชาชนจะ
ต้องให้ความสนใจ และเข้าใจในการดำเนินงาน และสิ่งที่อยู่รอบ ๆ ตัว ด้วยการยึดหลักว่า “จะ
ต้องหลีกเลี่ยงการสูญเสีย และการทำลายให้มากที่สุด”

ฉะนั้น การอนุรักษ์จึงไม่ใช่การหวงห้ามที่ไม่ให้ใช้อะไรเลย แต่เป็นการใช้อย่างประหยัด
ให้เกิดประโยชน์สูงสุด หลีกเลี่ยงการสูญเสียและการทำลายให้มากที่สุด เพื่อการใช้ประโยชน์ใน
ปัจจุบันและในอนาคตตลอดไป

กรมป่าไม้ (อ้างใน สมเกียรติ ทองมี, 2540) ได้เสนอหลักการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรป่าไม้ไว้ ที่สำคัญคือ ต้องมีนโยบายการอนุรักษ์และจัดการที่เป็นระเบียบ มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน ต้องมีการปลูกสร้างสวนป่าเพื่อการใช้ประโยชน์พื้นที่ต่าง ๆ ให้มีความเหมาะสมกับการใช้งาน ต้องดำเนินการให้เกิดการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ถูกต้องและเหมาะสมเพื่อไม่ให้ถูกทำลาย การดำเนินการในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดประสิทธิภาพมากที่สุด และต้องให้การศึกษาแก่บุคคลทุกคนให้มีความรู้ ความเข้าใจถึงคุณค่า ประโยชน์ของทรัพยากรป่าไม้ และผลร้ายที่จะเกิดขึ้นจากการที่ทรัพยากรป่าไม้ได้ถูกทำลาย รวมทั้งวิธีการในการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่กำลังเป็นปัญหา ให้ถูกวิธีด้วยความถูกต้องให้เหมาะสมกับสถานการณ์

ดุสิต เวชกิจ (2534) ได้กล่าวถึงหลักการอนุรักษ์ทรัพยากรให้ได้ผลตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ขึ้นอยู่กับปัจจัยพื้นฐานหลายประการได้แก่ ประชาชนผู้ใช้ทรัพยากร รัฐในฐานะผู้รับผิดชอบทรัพยากร แนวทางการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด รวมถึงความสัมพันธ์กันเองของทรัพยากร ซึ่งมีหลักการพอสรุปได้ดังนี้

1. สร้างความสำนึกรับผิดชอบของประชาชนเพราะประชาชนต้องนำทรัพยากรมาใช้ในการอุปโภคและบริโภคเพื่อการดำรงชีวิตในทุกด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัจจัยสี่อันได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ซึ่งล้วนแต่ได้มาจากทรัพยากรแทบทั้งสิ้น
2. บทบาทของรัฐต่อการอนุรักษ์รัฐต้องถือว่าการอนุรักษ์เป็นงานและนโยบายที่สำคัญที่สุด เพราะทรัพยากรเป็นปัจจัยพื้นฐานต่อการพัฒนาประเทศในด้านอื่น ๆ อันจะส่งผลถึงการกินดีอยู่ดีของประชาชน
3. การรู้จักใช้ประโยชน์จากทรัพยากร การอนุรักษ์มิได้มุ่งเก็บรักษาไว้เพียงอย่างเดียว แต่ต้องนำมาใช้อย่างมีเหตุผล ทั้งนี้เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนและประเทศชาติ
4. การวางแผนการอนุรักษ์ทรัพยากร ความต้องการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจะมีมากขึ้นตามอัตราการเพิ่มของประชาชนขณะเดียวกันทรัพยากรจะร่อยหรอและหมดสิ้นไปถ้าขาดแผนการอนุรักษ์ที่ดี จึงต้องมีการวางแผนการอนุรักษ์ทรัพยากรโดยใช้แนวทาง คือ
 - การสำรวจทรัพยากร
 - ศึกษาปริมาณการใช้ทรัพยากร
 - กำหนดแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากร

5. คำนี้ถึงความสัมพันธ์กันระหว่างทรัพยากรประเภทต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กัน
อย่างใกล้ชิด การใช้ทรัพยากรประเภทหนึ่งจะส่งผลกระทบต่อประเภทอื่น ๆ ได้เสมอ

ดุสิต เวชกิจ (อ้างแล้ว) ได้กล่าวถึงวิธีการหลายแนวทางที่จะเลือกใช้ปฏิบัติ ทั้งนี้ขึ้น
อยู่กับทรัพยากรที่มีอยู่ในแต่ละแห่ง ความเหมาะสมในแต่ละสถานการณ์รวมทั้งผลประโยชน์และ
ผลเสียที่จะเกิดขึ้นต่อการปฏิบัติ ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงประชาชนและหลักการที่กล่าวมาแล้ว วิธี
การอนุรักษ์ทรัพยากรโดยทั่วไปมีแนวทาง ดังนี้

1. การอนุรักษ์ทรัพยากรโดยตรง มีหลายวิธีการได้แก่ การสำรวจตรวจสอบและค้นหา การป้องกัน การถนอมรักษา การบูรณะ การทำให้มีสภาพดีกว่าธรรมชาติ การผลิตและใช้อย่างมีประสิทธิภาพ การนำของเก่ามาใช้ใหม่ การใช้สิ่งอื่นทดแทนและการลดความสูญเปล่า
2. การให้ความรู้แก่ประชาชน ทั้งนี้เพราะประชาชนขาดความรู้ ความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ตลอดจนไม่เข้าใจถึงคุณค่า และความสำคัญของการอนุรักษ์จึงจำเป็นต้องทำการแก้ไขให้ความรู้ที่ถูกต้องแก่ประชาชนทั่วไป
3. การสนับสนุนองค์กรเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากร ได้แก่ หน่วยงานราชการ องค์กรเพื่อสังคม และองค์กรประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อการอนุรักษ์ทรัพยากร และต้องได้รับการสนับสนุนจากรัฐ เช่น ด้านงบประมาณ บุคลากร วัสดุอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องให้เพียงพอ และจริงจังทั้งต้องมีการปรับปรุงและพัฒนาองค์กรต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากร
4. นโยบายและมาตรการของรัฐต้องตั้งอยู่บนรากฐานที่ไม่ขัดแย้งกับประเพณีและวัฒนธรรมของประชาชน นโยบายการอนุรักษ์ทรัพยากรต้องมีความสอดคล้องกัน ไม่ขัดแย้งกันเพราะอาจสร้างปัญหาให้แก่ผู้ปฏิบัติงานและประชาชนทั่วไป
5. การศึกษาวิจัยทางด้านวิชาการ เช่น การเพิ่มพูนวิทยาการใหม่ ๆ ให้กว้างขวางขึ้น ช่วยในการแก้ไขปัญหาและทำให้การปฏิบัติงานต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้องช่วยในการกำหนดนโยบายและวางแผนได้อย่างถูกต้อง

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า หลักการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้นั้นจำเป็นที่จะต้องสร้างจิตสำนึกความรับผิดชอบของประชาชน ตลอดจนบทบาทของรัฐที่มีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การรู้จักใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ รวมทั้งการวางแผนการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรป่าไม้กับทรัพยากรอื่น ๆ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันด้วยโดยเลือกใช้วิธีการในอนุรักษ์ทรัพยากร เช่น การป้องกัน การถนอมรักษา การบูรณะ การใช้อย่างมี

ประสิทธิภาพ การให้ความรู้แก่ประชาชน การสนับสนุนองค์กรต่าง ๆ เพื่อการอนุรักษ์ การผลักดัน นโยบาย มาตรการของรัฐที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมประชาชน และการศึกษาวิจัยทางวิชาการอนุรักษ์ทรัพยากร ทั้งนี้จะต้องเลือกวิธีการที่เหมาะสมกับแต่ละสถานการณ์

ทรัพยากรธรรมชาติมีบทบาทสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของมวลมนุษยชาติและประเทศชาติทรัพยากรธรรมชาติยังเป็นสิ่งที่คอยค้ำจุนความเจริญในทุก ๆ ด้านของมนุษยชาติ จะเห็นได้ว่าประเทศใดที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ และประชาชนรู้จักหลักวิธีการอนุรักษ์หรือการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้น ๆ อย่างชาญฉลาดในเชิงของการอนุรักษ์ ประเทศนั้นมักจะประกอบไปด้วยประชาชนที่มั่งคั่งสมบูรณ์มีความเป็นอยู่อย่างสุขสบาย

ประเทศไทยได้ชื่อว่าเป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์เป็นอู่ข้าวอู่น้ำ แต่ถ้าประชาชนยังใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่ประหยัดและขาดหลักการอนุรักษ์แล้ว อนาคตของประเทศก็ตกอยู่ในฐานะที่น่าเป็นห่วงอย่างยิ่ง (นิวัติ เรืองพานิช, 2538)

กลุ่มเสียดธรรม (อ้างในพัชรินทร์ ยาระนะ, 2537) กล่าวไว้ว่า ประเทศไทยนั้นกว่า 30 ปี ที่เริ่มการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ อย่างเป็นกิจลักษณะ ทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะป่าไม้ถูกทำลายจนหมดความสมดุลจนส่งผลกระทบต่อชนชั้นที่มนุษย์อย่างชัดเจน เกิดภาวะภัยแล้งขาดแคลนน้ำ ฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล ความอุดมสมบูรณ์ของดินเสื่อมและค่อย ๆ จางหาย อาหารการกินจากป่าเริ่มหายาก เป็นต้น การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ มุ่งเน้นภาคอุตสาหกรรมและเกษตรแผนใหม่ เน้นการปลูกพืชเพื่อขายส่งออกนอกประเทศ จนหลงลืมไปว่าประชาชนคนไทยส่วนใหญ่อยู่ในภาคเกษตรอาศัยทรัพยากรท้องถิ่นเป็นหลักในการดำรงชีวิต ดังนั้นทันทีที่ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ เช่นป่าไม้ ดิน น้ำ และแร่ธาตุ ถูกไหม้ป้อนเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม และชีวิตคนส่วนน้อยที่อาศัยอยู่ในเมือง จึงทำให้ชาวบ้านในท้องถิ่นส่วนใหญ่ยับยั้งชั่งใจที่ทำกิน เพิ่มพื้นที่ทำไร่อย่างมโหฬารสู่การเกษตรแผนใหม่ เช่น ปลูกมันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพด เลี้ยงสัตว์ ยาสูบ และยางพารา เป็นต้น ผลก็คือสภาพป่าไม้อันอุดมได้แปรสภาพมาเป็นแปลงพืชไร่ พื้นที่ป่าร้อยละ 50 ของพื้นที่ทั้งประเทศก่อนปี พ.ศ. 2504 ลดลงเหลือไม่ถึงร้อยละ 20 ในปัจจุบัน

เทอด สุปริชากร (2525) อธิบายคำว่า ป่า ป่าไม้ คือ พื้นที่ปกคลุมไปด้วยต้นไม้และพืชต่าง ๆ มากมายหลายชนิดขึ้นปะปนกัน นอกจากจะมีต้นไม้แล้วยังมีพรรณพฤกษชาติอื่น ๆ อีกมากมายขึ้นอยู่สลับซับซ้อน และเป็นชั้น ๆ ลดหลั่นกันไปตามธรรมชาติ นับตั้งแต่ตอนบนที่ต้นไม้แผ่กิ่งสาขาอย่างเต็มที่ ถัดลงมามีไม้พุ่ม ไม้เตี้ย ไม้พุ่ม ไม้ที่ทนร่ม ไม้ไผ่ หวาย และอื่น ๆ ถัดลงมาถึงพื้นดินก็ปกคลุมไปด้วยต้นหญ้า กูด เฟิร์น และสรรพพืชต่าง ๆ ในหมู่ไม้นี้เหล่านี้เป็นที่

อยู่ของบรรดานกและสัตว์ต่าง ๆ มีลิง ค่าง ป่าง ชะนี กวาง อีเก้ง กระตัง กระจง เสือ หมู หมูป่า หมูหริ่ง แมวป่า หมาหริ่ง กระรอก กระแต ฯลฯ และจำพวกแมลงต่าง ๆ มากมายหลายร้อยชนิด บรรดานก สัตว์ และแมลงเหล่านี้ นับได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของป่า ส่วน Allen อ้างใน นิเวศวิทยา (2528) ได้ให้คำจำกัดความของ คำว่าป่าไม้ คือ สังคมของต้นไม้และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ อันมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และปกคลุมเนื้อที่กว้างใหญ่ มีการใช้ประโยชน์จากอากาศ น้ำ และวัตถุต่าง ๆ ในดิน เพื่อการเจริญเติบโตจนถึงอายุชัย และมีการสืบพันธุ์ของตนเอง ทั้งในด้านผลผลิตและบริการที่จำเป็นอันจะขาดเสียมิได้ต่อมนุษย์

ในทัศนะของพรานป่า ป่าไม้อาจมีความหมายเพียงสถานที่ใช้ในการล่าสัตว์ สำหรับผู้ตัดไม้ก็อาจจะถือว่าป่าไม้เป็นเพียงแหล่งที่จะได้มาใช้สอยเท่านั้น สำหรับจิตรกรหรือนักประพันธ์ก็อาจจะวาดภาพบรรยายความหมายของป่าไม้ได้อีกหลายแง่หลายมุม ตามความรู้สึกนึกคิดและจินตนาการของผู้ฝึกฝนทางศิลป์ แต่ในทัศนะของนักวิชาการป่าไม้แล้ว ป่าไม้มีความหมายไม่เฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่รวมเอาความหมายทุกความหมายเข้าด้วยกัน ดังนั้น ป่าไม้ในแนวความคิดของนักวิชาการป่าไม้ จึงหมายถึง สังคมของต้นไม้ และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ตลอดจนทุกสิ่งทุกอย่างในสังคมนั้น ที่มีผลทำให้ป่าไม้สามารถอำนวยประโยชน์ในทุก ๆ ด้าน แก่สังคมมนุษย์ (นิเวศวิทยา เรื่องพยาน อ้างในพิทักษ์ เตชะใจ, 2540)

ทรัพยากรป่าไม้ หมายถึง ทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคมของป่าทุกชนิดไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ตาม (ทิวา สรรพกิจ, 2528)

อย่างไรก็ตาม พระราชบัญญัติป่าไม้ พุทธศักราช 2484 มาตรา 4 บัญญัติคำว่า ป่า หมายความว่า ที่ดินที่ยังมิได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมายที่ดิน และพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พุทธศักราช 2507 มาตรา 4 บัญญัติคำว่า ป่า หมายความว่า ที่ดิน รวมตลอดถึงภูเขา ห้วย หนอง คลอง บึง บาง ลำน้ำ ทะเลสาบ เกาะ และชายทะเล ที่ยังมีมิได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมาย

เขต สุนทรียากร (อ้างแล้ว) แบ่งประเภทของป่าในประเทศไทยออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. ป่าประเภทที่ผลัดใบ คือ ป่าที่ต้นไม้ส่วนใหญ่ต่างกิ่งใบหมดในฤดูแล้งและเริ่มผลิใบใหม่ในต้นฤดูฝน ป่าประเภทนี้ในภาคเหนือ ภาคกลางตอนเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ และยังแบ่งป่าประเภทนี้ออกเป็น 2 ชนิด ซึ่งแต่ละชนิดมีลักษณะแตกต่างกันในข้อที่มีหรือไม่มีพรรณไม้ที่เป็นพื้น คือ

1) ป่าเบญจพรรณหรือป่าผสมผลัดใบ ป่าชนิดนี้มีไม้สัก แดง ประดู่ เสลา ตะแบก ส้าน ช่อ สมอ ตะคร้ำ จัน ขะเจี๊ยะ เป็นพื้น

2) ป่าแพะ หรือป่าแดงหรือป่าโคก ป่าชนิดนี้มีไม้เต็ง รัง เหียง พลวง พยอม เป็นพื้น นอกจากนี้ยังมีไม้มะขามป้อม มะค่าแต้ แสมสาร แด้ว ตั้ว กระบก ตะแบก เลือด ขึ้นปะปนอยู่

ลักษณะป่าแพะเป็นป่าโปร่ง ต้นไม้ขึ้นกระจัดกระจาย มักมีลำต้นเล็กและเตี้ย ไม้พื้นล่างมักเป็นหญ้าแฝก และไม้พุ่ม เหตุที่เป็นเช่นนี้เนื่องมาจากสภาพของดินมากกว่าสภาพของดินฟ้าอากาศ เพราะป่าชนิดนี้มักปรากฏในพื้นที่ดินเป็นศิลาแลง หรือดินลูกรัง หรือดินปนทรายซึ่งมีสีแดงหรือขาว ซึ่งมักขาดธาตุอาหารหลายอย่างหากที่ดินตอนใดดี ต้นไม้ก็ขึ้นงามดี หากตอนใดดินเลวต้นไม้ก็ไม่งาม ป่าไม้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นป่าชนิดนี้เกือบ 70 – 80 เปอร์เซ็นต์ และมักถูกไฟป่าไหม้ทุก ๆ ปี ในฤดูแล้ง แต่จะกลับเขียวชอุ่มเมื่อเข้าฤดูฝน

2. ป่าประเภทที่ไม่ผลัดใบ เป็นป่าที่ต้นไม้ต่างมีใบเขียวชอุ่มอยู่ตลอดปี ไม่มีระยะเวลาสำหรับผลัดใบที่แน่นอนเมื่อใบแก่ร่วงหล่นใบใหม่ก็ผลิแตกออกมาแทนที่ทันที

ป่าประเภทที่ไม่ผลัดใบนี้มีอยู่ทั่วไปในประเทศไทย จากพื้นที่ที่ต่ำสุดจนถึงยอดเขาสูงที่สุด ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ชนิด คือ

2.1 ป่าดงดิบ หรือป่าดิบ หรือป่าดิบชื้น ลักษณะของป่าชนิดนี้เป็นป่าทึบ หนาแน่นไปด้วยพรรณไม้นานาชนิดมีทั้งที่เกาะติดตามลำต้นและกิ่ง รวมทั้งชนิดที่เป็นเถาวัลย์เลื้อยพันต้นไม้อื่น เนื่องจากสภาพพื้นที่มีความชื้นสูงอยู่ตลอดปีและมีฝนตกมากเป็นประจำเกือบตลอดปี ต้นไม้ป่าซึ่งมีขนาดใหญ่และสูงตั้งแต่ 40 ถึง 60 เมตร โดยมากเป็นไม้ในตระกูล Dipterocarpaceae มีไม้ยางแดง ยางขาว ยุง กระบาก เคียง ตะเคียน และสยา เป็นต้น ส่วนไม้ในตระกูลอื่นมีบุนนาค ยมหอม เสลา ตะแบก มะค่า มะม่วงป่า มะไฟ มะแฟน กระท้อนและอื่น ๆ อีกมากมายจำพวกไม้พื้นล่าง ประกอบด้วยหวายต่าง ๆ ไม้เถา ไม้เลื้อย ไม้ไผ่ กูด เฟิร์น และไม้ต้นเตี้ยอื่น ๆ ซึ่งขึ้นอยู่อย่างแน่นทึบ

ป่าดงดิบ มีทางภาคใต้ ตั้งแต่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ลงไปจนถึงแดนมาเลเซียทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของภาคเหนือ ระวังง จันทบุรี และตราด เพราะสองภาคนี้มีฝนตกชุก ทางภาคกลางมีทางแถบลุ่มแม่น้ำป่าสัก แม่น้ำบางปะกง และแม่น้ำแม่กลอง ส่วนทางภาคเหนือมักมีตามริมห้วย หุบเขา และไหล่เขาที่ชุ่มชื้น

2.2 ป่าดงดิบเขา หรือป่าดิบเขา ป่าชนิดนี้มีอยู่ทางภาคเหนือตามภูเขาที่สูงกว่า 1,000 เมตรขึ้นไป มีไม้ก่อชนิดต่าง ๆ เป็นพื้น เช่น ก่อ เตี้ย ก่อแป้น ก่อหยม ก่อตา

หมู ก่อเลือด ก่อนก ซึ่งเป็นตระกูลไม้ oak ของยุโรป นอกจากนี้ยังมีไม้จำปาป่า จำปีป่า กายาน เป็นต้น

2.3 ป่าสน หรือป่าสนเขา มีตามภูเขาที่สูงกว่า 700 เมตร ขึ้นไปใน ภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไม้สนเขาชนิดสนสองใบ และสนสามใบ เป็นพื้นที่บางที่ก็เป็นป่าสนเขาล้วน บางที่ก็มีไม้อื่น เช่น ก่อ เต็ง รัง เหียง พลวง ขึ้นปะปนอยู่

2.4 ป่าเลน หรือป่าเลนน้ำเค็ม หรือป่าโกงกาง ป่าชนิดนี้มีอยู่ตามชาย ทะเลและตามริมฝั่งแม่น้ำตั้งแต่ปากแม่น้ำไปจนถึงที่ที่น้ำเค็มท่วมถึง เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำ บางปะกง และแม่น้ำเพชรบุรี เป็นต้น และชายทะเลจังหวัดระยอง จันทบุรี และตราด ภาคใต้ ทางฝั่งตะวันออกมีป่าตั้งแต่จังหวัดชุมพร สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช สงขลา ถึงปัตตานี แต่ มักมีเป็นหย่อม ๆ ไม่เหมือนทางฝั่งตะวันตก ซึ่งมีอยู่หนาแน่น ตั้งแต่จังหวัดสตูล ตรัง กระบี่ พังงา ระนอง และภูเก็ต

ลักษณะของป่าเลนคือ ตามฝั่งทะเลที่เป็นเลนมีไม้ในตระกูล Rhizophoraceae เป็น พื้น เช่น ไม้โกงกางใบใหญ่ โกงกางใบเล็ก รุ่ย รัง กะแท้ ประสักแดง โปรงแดง ส่วนไม้ใน ตระกูลอื่นก็มีตะบูนขาว และตะบูนดำ ส่วนที่อยู่ลึกเข้าไปในพื้นที่ที่น้ำเค็มท่วมถึงในเวลาน้ำขึ้น มี ไม้แสม แสมขาว แสมดำ ลำพู และลำแพน เป็นพื้น และมักจะมีไม้หนอนไก่ทะเล โพธิ์ทะเล ฝาดแดง ฝาดขาว และตาตุ่ม ขึ้นปะปนอยู่ ส่วนจำพวกไม้ต้นเดี่ยวเช่น เหงือกปลาหมอ ปรง ทะเล ขึ้นปะปนกับไม้เถาต่าง ๆ เช่น ไล้ดิน เหงือกปลาหมอ เครือ และอื่น ๆ นอกจากนี้ก็มีต้น จากและเตยทะเลซึ่งขึ้นอยู่หนาแน่น

นิวัติ เรืองพานิช (อ้างแล้ว) กล่าวไว้ว่าป่าไม้มีคุณค่าอนันต์และมีความสำคัญมากที่ได้ ให้ประโยชน์แก่มนุษย์ชาติทั้งทางตรงและทางอ้อมเอนกประการ โดยเฉพาะประโยชน์ทางอ้อม นั้นน้อยคนนักที่จะเห็นความสำคัญ บางทีอาจจะไม่รู้หรือคิดไม่ถึงกัน แต่ความจริงแล้วประโยชน์ ทางอ้อมมีไม่น้อยกว่าประโยชน์ทางตรงเลย

ประโยชน์ทางตรงของป่าไม้ที่มนุษย์ได้รับโดยตรงจากป่าไม้มีอยู่มากมายหลายอย่าง ปัจจัยสี่ที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตมนุษย์ล้วนได้จากป่าทั้งสิ้น ประโยชน์ทางตรงของป่าไม้ที่ สำคัญมีดังนี้

1. ไม้ เป็นผลผลิตจากป่าที่รู้จักกันดีกว่าผลผลิตชนิดอื่น ๆ และนิยมใช้กันแพร่ หลาย ตั้งแต่โบราณกาล เนื่องจากมีราคาถูก น้ำหนักเบา และมีคุณสมบัติเหมาะสมสะดวกใน การใช้สอยกว่าสิ่งอื่น เช่น เหล็กหรือซีเมนต์ ปัจจุบันนี้ราคาไม้ได้ทวีสูงขึ้นเป็นอันมาก มนุษย์ได้ พยายามคิดค้นสิ่งอื่นมาแทนไม้ เช่น พลาสติก เหล็ก อลูมิเนียม แต่เนื่องจากไม้มีคุณสมบัติ

เฉพาะตัวซึ่งบางครั้งใช้สิ่งอื่นแทนไม่ได้ แม้จะยังคงเป็นที่นิยมใช้กันอย่างกว้างขวาง ไม่ใช่กันมาก ในการก่อสร้างบ้านเรือน ทำเครื่องเรือน และการก่อสร้างอื่น ๆ เช่น การทำสะพาน ต่อเรือ ทำเครื่องมือในการประกอบการเกษตร การประมง และทำเครื่องกีฬาต่าง ๆ เป็นต้น

2. เชื้อเพลิง ที่ได้จากป่าคือฟืนและถ่าน ซึ่งใช้ในการหุงต้ม และใช้ในโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ รวมทั้งเชื้อเพลิงชนิด nitrated cellulose ที่ใช้กับจรวดด้วย

3. วัตถุเคมี ที่ได้จากไม้ที่สำคัญได้แก่ เซลลูโลสและลิกนิน เซลลูโลสใช้มากในการทำกระดาษ ไหมเทียม วัตถุระเบิด น้ำตาล แอลกอฮอล์ ยีสต์ และอาจทำเป็นอาหารสัตว์ก็ได้ ส่วนลิกนินใช้ในการทำวานิลลา ทำน้ำหอมและเครื่องสำอางต่าง ๆ ยาถนอมอาหารไม่ให้บูดเน่า และยารักษาโรคผิวหนัง ถ้าเอาไม้ไปกลั่นในเตาอบก็จะได้กรดอาซิติก น้ำมันดิบ และเม็ททิลแอลกอฮอล์ ซึ่งใช้ในการอุตสาหกรรมต่าง ๆ

4. อาหาร มนุษย์ได้อาหารหลายอย่างจากป่า เช่น ดอก ผล ใบ เมล็ดของพันธุ์ไม้ต่าง ๆ หน่อไม้ เห็ด หัวกลอย มันต่าง ๆ และอาหารที่ได้จากสัตว์ป่า รวมทั้ง นก สัตว์เลี้ยงลูก และแมลงต่าง ๆ เช่น ผึ้ง เป็นต้น

5. ยารักษาโรค ที่ได้จากป่าที่สำคัญมีสมุนไพรต่าง ๆ ยารักษาโรคเรื้อนจากน้ำมันของผลกระเบา ยารักษาโรคความดันโลหิตสูงจากรากของต้นระย่อม ยารักษาโรคหัวใจจากเมล็ดของต้นแสลงใจ ยาแก้ปวดแผลงและเบื่อปลาจากต้นหางไหล เป็นต้น

6. เส้นใย ที่ได้จากป่ามีหลายชนิด เช่น จากเปลือกไม้ต่าง ๆ จากเถาวัลย์ชนิดต่าง ๆ

7. ชัน น้ำมัน และยางไม้ ชัน ที่ได้จากป่าที่สำคัญมีชันตะเคียน ชันตาแมว และชันกะบาก ใช้ทำน้ำมันชักเงา ยางรักใช้ในการทำเครื่องเขิน กายานใช้ในการทำเครื่องหอม และทำยา ยางสนใช้ในการทำยา ทำน้ำมันผสมสี ทำกระดาษ ทำสบู่ และยาขับรอนเท้า เป็นต้น น้ำมันไม้ ได้จากน้ำมันของต้นยาง เหียงกราด เป็นต้น ซึ่งใช้ในการทำไม้ ชันยาเรือ และทาบ้านเรือน ยางไม้ (ที่สำคัญคือยางเยลลี่ ใช้ในการทำหมากฝรั่งและยางขนุนนกกใช้ในการหุ้มสายเคเบิลได้น้ำ

8. ฝาดฟอกหนังและสี พันธุ์ไม้ในป่ามีหลายชนิดที่เปลือก แก่น หรือผลนำมาใช้ทำฝาด ฟอกหนังได้ดี เช่นเปลือกก่อโกงกาง โปรง คุณ กระถินพิมาน แก่นสีเสียด ผลสมอไทยและสมอพิภก เป็นต้น สนวนสีก็อาจได้จากแก่น ชัน และผลของพันธุ์ไม้บางชนิด เช่น แก่นของไม้แกลแล ชันจากต้นรงและผลของต้นดำปา เป็นต้น

9. อาหารสัตว์ มนุษย์ได้ใช้ป่าไม้เป็นที่เลี้ยงสัตว์และหาอาหารสำหรับเลี้ยงสัตว์มาช้านานเพราะในป่ามีหญ้า ใบไม้ เปลือกไม้ ผลและเมล็ดไม้ที่สัตว์ชอบกินอยู่มากมายหลายชนิด ในประเทศไทยการเลี้ยงสัตว์ในป่ายังไม่แพร่หลายเหมือนในต่างประเทศ แต่ในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะเมื่อหมดฤดูทำนาชาวบ้านมักจะปล่อยสัตว์เข้าไปหากินในป่าเป็นประจำทุก ๆ ปี ถ้าหากมีการส่งเสริมการเลี้ยงสัตว์ และกำหนดขอบเขตการเลี้ยงให้เหมาะสมแล้ว ก็จะเป็นประโยชน์แก่เศรษฐกิจของประเทศไม่น้อย

ส่วนประโยชน์ทางอ้อมของป่าไม้นั้นโดยมากมักมองกันไม่ค่อยเห็น และคิดคำนวณออกมาเป็นเงินเป็นทองได้ยาก แต่ก็มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าประโยชน์ทางตรงเหมือนกัน เช่น ทำให้มนุษย์ได้มีน้ำกินน้ำใช้โดยสม่ำเสมอ และช่วยบรรเทาความรุนแรงและลมฟ้าอากาศ เป็นต้น ประโยชน์ทางอ้อมของป่าไม้ที่สำคัญได้แก่

1. ช่วยให้ฝนตกเพิ่มขึ้นและทำให้มีความชุ่มชื้นในอากาศสม่ำเสมอ ป่าไม้มีอิทธิพลช่วยให้มีฝนตกมากขึ้นเฉพาะที่เฉพาะแห่งได้ แต่ไม่ใช่ทั่วไป เนื่องจากอากาศเหนือท้องที่ที่ป่าไม้ขึ้นอยู่ย่อมมีความชุ่มชื้นและเย็นกว่าในที่ที่ไม่มีป่าไม้ เมฆฝนที่ลอยมาเมื่อกระทบความเย็นก็จะกลั่นเป็นหยดน้ำตกลงมาเป็นฝน สำหรับฝนที่เป็นไปตามฤดูกาล เช่น ฝนที่ลมมรสุมพัดพามาตกในประเทศไทยนั้น ป่าไม้ไม่มีอิทธิพลต่อการตกแต่อย่างใดปริมาณน้ำฝนที่ตกเพิ่มขึ้นในที่ที่เป็นป่าไม้นี้ ถ้าเป็นที่ที่มีความสูงมากปริมาณน้ำฝนที่ตกก็จะยิ่งเพิ่มตามส่วน ตัวอย่างเช่น จากการวิจัยในประเทศเยอรมันนี้ ปรากฏว่าในที่ที่มีป่าไม้หากมีระดับสูงเหนือ ระดับน้ำทะเล 700 - 800 เมตร ฝนจะตกเพิ่มขึ้นร้อยละ 43 สำหรับสถิติข้อมูลที่ได้จากการวิจัยลุ่มน้ำที่ห้วยคอกม้า ดอยปู่ย จังหวัดเชียงใหม่ ระหว่าง พ.ศ. 2508 - 2516 ปรากฏว่าบริเวณลุ่มน้ำห้วยคอกม้า ซึ่งสูงจากระดับน้ำทะเล เฉลี่ยประมาณ 1,400 เมตร มีปริมาณฝนตกมากกว่าสถิติน้ำฝนที่เก็บได้จากบริเวณสนามบิน จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 450 เมตร ประมาณร้อยละ 80 - 90

สำหรับความชุ่มชื้นของอากาศปกติที่ที่มีป่าไม้จะมีความร่มเย็นกว่าในที่โล่งแจ้งและมีไอน้ำจากการคายน้ำของต้นไม้มาก รวมทั้งไม่มีลมแรงภายในป่า จึงทำให้ความชุ่มชื้นของอากาศภายในป่าสูงกว่าที่โล่งแจ้งที่อยู่ใกล้เคียงเสมอ ประมาณว่าความแตกต่างของความชื้นในอากาศระหว่างที่ป่าไม้กับที่โล่งแจ้งมีประมาณร้อยละ 11 เวลาอยู่ในป่าจึงรู้สึกชุ่มชื้นเย็นสบาย ไม่ร้อนจัดในฤดูร้อน และไม่หนาวมากในฤดูหนาว แต่ทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับที่ตั้งและชนิดของป่าไม้ด้วย

2. บรรเทาความรุนแรงของลมพายุ ลมพายุที่พัดมาเมื่อมาถึงที่ที่มีป่าไม้เป็นฉากกำบังอยู่ก็จะลดความเร็วลงอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสูง ความหนาแน่นของหมู่ไม้

และเรือนยอดของพันธุ์ไม้แต่ละชนิดว่ามีความแน่นทึบเพียงใด ในที่ที่มีการปลูกต้นไม้ไว้เป็นฉาก กำบังลมหรือแนวป้องกันลม ปรากฏว่า ณ ที่สูงจากพื้นดิน 2 ฟุต แนวกันลมนี้จะสามารถลดความเร็วของลมพายุลงเหลือเพียงร้อยละ 20 และแนวกันลมนี้จะมีผลป้องกันลม คิดได้เป็นระยะทางเท่ากับ 20 - 25 เท่าของความสูงของต้นไม้ในด้านใต้ลม และ 3 เท่าในด้านเหนือลม แนวป้องกันลมนี้จะช่วยป้องกันบ้านเรือนและไร่ นาที่อยู่ด้านใต้ลมมิให้ถูกพายุทำอันตรายให้เสียหายได้ตามสมควร อีกทั้งช่วยป้องกันความชุ่มชื้นของดินและผิวดินที่อุดมสมบูรณ์ไม่ให้ ถูกลมพัดพาไป นอกจากนี้ตามริมฝั่งทะเลป่าไม้ก็สามารถช่วยป้องกันการขยายตัวของเนินทราย มิให้ลมพัดเอาทรายเข้ามาทับถมที่ประกอบอาคารเกษตรและบ้านเรือนให้เสียหายได้ด้วย

3. ป้องกันการพังทลายของดิน ในที่ที่ป่าไม้ขึ้นอยู่เมื่อฝนตกลงมาเรือนยอดของป่าไม้จะสกัดกั้นความรุนแรงของฝนไว้มิให้ตกกระทบผิวดินโดยตรง น้ำบางส่วนจะค้างอยู่ส่วนจะตกทะเลเรือนยอดของต้นไม้ บางส่วนจะไหลไปตามลำต้น บางส่วนจะตกทะเลเรือนยอด ลงสู่พื้นป่าบริเวณพื้นป่ามักจะมีเศษไม้ ใบไม้ และซากเหลือต่าง ๆ ของทั้งพืชและสัตว์คอยดูดซับน้ำฝน และลดความเร็วของน้ำไหลป่า ประกอบกับดินป่าไม้มักจะเป็นดินดี มีอินทรีย์วัตถุสูง มีการดูดซับน้ำได้ดี น้ำจึงซึม ลงดินได้มากทำให้น้ำที่ไหลป่าลดลง เป็นที่ทราบแล้วว่าการเกิดการพังทลายของดินนั้น เนื่องมาจากแรงปะทะของเม็ดฝนที่มีต่ออนุภาคของดิน และการพัดพาอนุภาคของดินเนื่องจากน้ำที่ไหลป่า ในเมื่อป่าไม้สามารถสกัดกั้นแรงปะทะของเม็ดฝน และลดปริมาณและความเร็วของน้ำที่ไหลป่าดังกล่าวได้ ป่าไม้จึงป้องกันการพังทลายของดินได้เป็นอย่างดี ดังนั้นเมื่อฝนตกลงมาบนที่ป่าไม้ที่ได้รับการบำรุงรักษาอย่างดีและมีได้ถูกไฟไหม้ น้ำมีไหลป่าผ่านผิวดินจึงมักจะใสไม่ขุ่นข้น ในทางตรงกันข้ามในที่ที่ป่าไม้ถูกแผ้วถางทำลายและที่ดินปราศจากสิ่งปกคลุมแรงปะทะของเม็ดฝนและน้ำที่ไหลป่าจะทำให้ผิวดินที่อุดมสมบูรณ์ถูกกัดเซาะและไหลลลหายไป เป็นเหตุให้เกิดการตกตะกอนหน้าเขื่อนและตามลำน้ำต่าง ๆ เกิดเป็นสันดอนปากน้ำ เช่น สันดอนปากน้ำเจ้าพระยา มีดินตะกอนที่ถูกพัดพามาตามลำน้ำปีหนึ่ง ๆ ประมาณ 12.5 ล้านตัน ฉะนั้น การที่จะรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินมิให้เสื่อมสูญไปและเพื่อมิให้ดินถูกชะล้างไปหมด รวมทั้งเพื่อให้มีน้ำใสสะอาดไว้สำหรับบริโภค และใช้สอยตลอดปี จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องป้องกันรักษาป่าตามต้นน้ำลำธารไว้ให้ดี การจุดไฟเผาป่า การตัดไม้ การชักลากไม้ และการทำถนนหนทางจำเป็นต้องทำด้วยความระมัดระวังเพื่อป้องกันมิให้ผิวดินถูกกัดเซาะไปโดยง่าย

4. บรรเทาอุทกภัย การทำลายป่านอกจากจะทำให้เกิดการพังทลายของดินแล้วยังทำให้ปริมาณน้ำที่ไหลลงสู่แม่น้ำลำธารเพิ่มขึ้นภายในระยะเวลาอันรวดเร็วและน้ำมีไหลมาอย่างขุ่นข้นเพราะเต็มไปด้วยกรวดทรายและดินตะกอนต่าง ๆ เมื่อไหลลงไปถึงลำน้ำก็ทำให้ระดับน้ำใน

ลำน้ำนั้น ๆ สูงขึ้นอย่างรวดเร็ว หากล้นตลิ่งก็กลายเป็นอุทกภัยทำลายเรือกสวน ไร่ นา และบ้านเรือนสองฝั่งน้ำให้เสียหายได้ หินกรวดทรายและตะกอนที่น้ำพัดพามาจะกัดเซาะตลิ่งพัง หรือทำให้สายน้ำต้องเปลี่ยนทิศทางและทำให้ลำน้ำตื้นเขินอย่างรวดเร็ว เมื่อลำน้ำตื้นเขินความจุยอมจะลดลงพอมีฝนตกและน้ำไหลป่าเพียงเล็กน้อย ก็ทำให้เกิดอุทกภัยขึ้นได้ง่ายและเกิดขึ้นบ่อยครั้งด้วย ฉะนั้นแม้จะมีฝนตกเท่ากันที่ต้นน้ำเดียวกัน ลำน้ำที่ป่าไม้ตอนต้นถูกทำลาย ย่อมมีโอกาสที่น้ำจะเอ่อล้นฝั่งได้ง่ายกว่าลำน้ำที่มีการรักษาป่าไม้บริเวณต้นน้ำไว้เป็นอย่างดี

ตามเหตุผลดังที่ได้กล่าวมานี้ นอกจากการสร้างเขื่อนและอ่างกักเก็บน้ำเป็นระยะในลำน้ำต่าง ๆ เพื่อป้องกันอุทกภัยแล้วยังจะต้องมีการรักษาและปลูกสร้างป่าขึ้นใหม่ในตอนต้นของลำน้ำ นั้น ๆ ด้วยเสมอ มิฉะนั้นแล้วการใช้ประโยชน์ของสิ่งก่อสร้างของสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ดังกล่าว จะได้ผลไม่คุ้มค่าอย่างไรก็ตามหากมีฝนตกหนักผิดปกติและปริมาณน้ำฝนที่ตกมีมากเกินกว่าที่ป่าไม้จะรองรับและดูดซับไว้ได้ ทำนองเดียวกับที่ฝนตกหนักจนเกินความจุของอ่างเก็บน้ำ อุทกภัยก็อาจเกิดขึ้นเช่นกัน ถึงแม้จะมีป่าอย่างดีอยู่ตอนต้นน้ำก็ตาม แต่ถึงกระนั้นป่าไม้ก็จะช่วยบรรเทาความรุนแรงของอุทกภัยให้เบาบางลงได้มาก และเกิดขึ้นชั่วระยะเวลาเพียงสั้น ๆ ไม่ยืนยาวเหมือนการไม่มีป่าไม้เลย

5. ทำให้มีน้ำไหลอย่างสม่ำเสมอตลอดปี น้ำที่มีประโยชน์นั้นนอกจากต้องมีคุณภาพดี มีปริมาณพอเหมาะแล้ว ยังจำเป็นจะต้องมีไหลตลอดเวลาด้วย ไม่ใช่มีเฉพาะฤดูฝนและขาดแคลนในฤดูแล้งประโยชน์อันยิ่งใหญ่ของป่าไม้ นอกจากป้องกันและบรรเทาความรุนแรงของอุทกภัยแล้วก็คือการช่วยให้ห้วยธารต่าง ๆ ได้มีน้ำไหลอยู่เสมอตลอดปี ที่เป็นเช่นนี้เพราะเมื่อฝนตกลงมาในที่ป่าไม้ น้ำฝนจะไม่ไหลลงสู่แม่น้ำลำธารเสียทั้งหมดโดยเร็ว แต่จะถูกกักไว้ป่าไม้ตามพื้นป่าและดินอันร่วนซุยดูดซับเอาไว้และค่อย ๆ ซึมลงดินสะสมไว้เป็นน้ำใต้ดินแล้ว ค่อย ๆ ปล่อยให้ค่อยออกสู่ห้วยลำธาร ทำให้ฤดูแล้งซึ่งไม่มีฝนตกแต่ลำธารต่าง ๆ ยังคงมีน้ำไหลอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากพื้นดินใต้ป่าไม้เป็นอ่างเก็บน้ำธรรมชาติที่สะสมน้ำเอาไว้ในตอนฤดูฝน แล้วระบายออกในฤดูแล้งนั่นเอง ซึ่งต่างกับพื้นที่ไม่มีป่าไม้หรือสิ่งปกคลุม โอกาสที่น้ำจะซึมลงดินมีน้อย น้ำส่วนใหญ่จะไหลป่าตามผิวหน้าดินทำให้น้ำหลาก น้ำท่วมในฤดูฝนและขาดแคลนน้ำในฤดูแล้งเนื่องจากระดับน้ำใต้ดินลดลงจึงไม่มีน้ำมาหล่อเลี้ยงลำธารในฤดูแล้ง จากผลการวิจัยในป่าต่าง ๆ ของสหรัฐอเมริกา ปรากฏว่าน้ำฝนที่ตกในป่ามีโอกาสไหลซึมลงไปในดินได้มากกว่าที่โล่งแจ้ง ตั้งแต่ 2 ถึง 70 เท่า ทั้งนี้แล้วแต่ลักษณะของดินและป่าไม้ที่มีอยู่ ณ ที่นั้น และปริมาณของน้ำฝนที่ตกลงมารวมทั้งความลาดชันของพื้นที่ด้วย

6. เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า ป่าไม้ นอกจากจะให้ผลผลิตและประโยชน์ต่าง ๆ แก่มนุษย์แล้วยังเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าชนิดต่าง ๆ ซึ่งมนุษย์ใช้เป็นอาหาร เป็นเครื่องนุ่งห่ม และเครื่องใช้สอยต่าง ๆ สัตว์ป่าบางชนิดมีประโยชน์ต่อการค้นคว้าทดลองทางวิทยาศาสตร์และใช้เป็นยารักษาโรคต่าง ๆ ดอก และแมลงบางชนิดก็เป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ในการทำลายศัตรูพืช นอกจากนี้ยังช่วยรักษาความสมดุลของธรรมชาติไว้ด้วย ซึ่งถ้าหากไม่มีป่าไม้ สัตว์ป่าต่าง ๆ ดังกล่าวก็จะสูญพันธุ์ไป เพราะจะไม่มีแหล่งที่อยู่อาศัยและปราศจากแหล่งหากิน ปัจจุบันมีผู้สนใจทำการศึกษาป่าไม้และสัตว์ป่าเพื่อรักษาไว้ให้ดีจะเป็นการหารายได้ให้แก่ประเทศได้อย่างหนึ่ง อีกทั้งเป็นการชักจูงนักทัศนาจรชาวต่างประเทศให้นำเงินตราเข้ามาใช้สอยในบ้านเราด้วย

7. เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจเมื่อมนุษย์เจริญขึ้นประชาชนพลเมืองพากันเข้ามาอยู่ในเมืองมากขึ้น ความเคร่งเครียดในการประกอบธุรกิจ รวมทั้งการอยู่ร่วมกันอย่างแออัดยัดเยียดในเมือง ทำให้มนุษย์ต้องการเปลี่ยนสถานที่ที่เขียวเตร์ และพักผ่อนหย่อนใจรวมทั้งหลบหนีความจอแจความอึกทึกครึกโครม รวมทั้งปัญหาน้ำเน่าและอากาศเสียในเมืองออกไปสู่ที่ที่มีความสงบเงียบ ร่มเย็น อากาศบริสุทธิ์ และมีทิวทัศน์ธรรมชาติอันสวยงามตามป่าเขาลำเนาไพรมากขึ้น รัฐบาลจึงจำเป็นต้องจัดป่าไม้บางแห่งที่มีทิวทัศน์สวยงามไว้ให้เป็นที่พักผ่อนและพักผ่อนหย่อนใจแก่ประชาชนพลเมือง เช่น จัดทำเป็นอุทยานแห่งชาติ วนอุทยาน และสถานที่พักผ่อนหย่อนใจในป่า รวมทั้งทิวเวหาห่างไกลผู้คน ไปด้วย ความสำคัญของป่าไม้ในการที่จะใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนนั้น นับวันแต่จะมีมากขึ้นและถือว่าเป็นประโยชน์ทางอ้อมของป่าไม้ที่มีความสำคัญที่สุดอย่างหนึ่ง ในขณะนี้

เทอด สุปรีชากร (อ้างแล้ว) กล่าวถึงคุณค่าและความสำคัญของป่าไม้ในลักษณะเดียวกัน ดังนี้

1. ประโยชน์ทางตรงคือ "ไม้" ที่นำมาใช้ในการปลูกสร้างอาคารบ้านเรือนและสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ตลอดจนเครื่องมือเครื่องใช้ในบ้าน เช่น เติง ตู ก้าวี่ ฯลฯ เครื่องมือในการกลสิกรรม เช่น ไม้ขนาดข้าว แอก คันไถ คราด และส่วนประกอบอื่น ๆ ในการประมง เช่น เสาโป๊ะ ปีกโป๊ะ หลักหอย ฯลฯ ในการต่อเรือและส่วนประกอบของเรือกาบ เรือลูกประสัก กระดุกู เสากระโดง แจว พาย กรรเชียง ฯลฯ ในการทำเกวียนและล้อเลื่อน ตัวถังรถบรรทุก รถโดยสาร ในการทำเครื่องทอผ้าและส่วนประกอบเช่น ทำหูก กระสวย ในการทำไม้คาน ด้ามหอก คันธนู หน้าไม้ คันกระสุน ในการทำพานท้ายปืนและรางปืน ในการทำไม้เท้า ด้ามร่ม และด้ามเครื่องมือในการทำครก สาก กระเดื่อง ในการอุตสาหกรรมทำถังไม้ ถังใส่ของ หีบศพ ไม้บรรทัด ไม้ฉาก ไม้ขีดไฟ ไม้จิ้มฟัน หวี ด้ามแปรง เครื่องดนตรี เครื่องกีฬา เครื่องเล่นสำหรับเด็ก เครื่อง

กลิ้งแกะสลัก ในการอุตสาหกรรมทำกระดาษและไหมเทียมในการอุตสาหกรรมทำไม้ปก ไม้อัด และแผ่นใยไม้อัดและในการทำไม้หมอนรถไฟ

นอกจากนี้แล้วยังได้ผลผลิตอย่างอื่นจากป่าไม้ อีก คือ อาหาร เช่น กลอยและหัวมันต่าง ๆ กระวาน อบเชย เห็ดต่าง ๆ ผลไม้ป่าต่าง ๆ เช่น มะม่วง มะแฟน มะขามป้อม สมอ หยี หว่า สะตอ เครื่องยาสมุนไพร สัตว์ป่าต่าง ๆ ฟืน ถ่าน ปอป่าน หวาย ใต้ ชันน้ำมันยาง ยางรัก ที่ใช้ในการทำเครื่องเขิน และ ลงรักปิดทอง รง กายาน น้ำฝาดสำหรับฟอกหนัง ไบลาเนเพื่อทำงอบ ลานหนังสือ เครื่องจักสาน น้ำผึ้งและขี้ผึ้ง มูลค้างคาว หญ้าคา สำหรับมุงหลังคาและทำฝายบ้าน กล้วยไม้ และพรรณไม้ประดับต่าง ๆ

2. ประโยชน์ทางอ้อมนอกจากประโยชน์ทางตรงดังกล่าวมาแล้วป่าไม้ยังอำนวยคุณประโยชน์ทางอ้อมให้แก่มนุษย์อีกมากมายหลายประการ ซึ่งไม่อาจคิดเทียบเป็นเงินได้

ป่าไม้ช่วยป้องกันและรักษาดินตามลาดเขามิให้ถูกน้ำฝนกัดเซาะรากของต้นไม้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวดินให้อยู่คงที่ และช่วยดูดซับน้ำฝนไว้

ป่าไม้ช่วยป้องกันอุทกภัย ในพื้นที่เป็นป่า ใบไม้ร่วงลงมาทับถมตามใต้ต้นไม้จะทำหน้าที่คล้ายกระดาษซับดูดน้ำฝนเอาไว้แล้วปล่อยให้ซึมลงไปดินและถูกดินดูดซับเอาไว้อีกต่อหนึ่ง น้ำที่ซึมลงไปดินนี้เรียกว่าน้ำใต้ดินซึ่งรากไม้จะดูดเอาไปเลี้ยงลำต้น ส่วนที่เหลือจากที่ดินจะดูดซับเอาไว้ได้จะซึมลงไปใต้ดินที่ละน้อย ๆ แล้วไหลซึมออกสู่ลำห้วยล่อเลี้ยงให้มีน้ำไหลอย่างสม่ำเสมอตลอดฤดูกาล ทำให้กสิกรและประชากรมีน้ำกิน น้ำใช้ตลอดไปต่างกับพื้นที่ว่างเปล่าไม่มีป่าไม้ เมื่อฝนตกน้ำฝนจะไหลลงสู่ลำห้วยอย่างรวดเร็วและรุนแรง พร้อมกับชะผิวดินและปุ๋ยต่าง ๆ ไปด้วย ทำให้เกิดอุทกภัยทำลายบ้านเรือนไร่นาและชีวิตมนุษย์และสัตว์ต่าง ๆ

ป่าไม้ช่วยรักษาดิน และน้ำ ให้ดินดีมีปุ๋ยธรรมชาติอันเกิดจากใบไม้ กิ่งไม้ วัชพืช และจุลินทรีย์ต่าง ๆ

ป่าไม้ช่วยต้านทานลม พายุ

ป่าไม้ช่วยทำให้อากาศชุ่มชื้นและร่มเย็นไม่เปลี่ยนแปลงเร็ว

ป่าไม้เป็นที่อยู่อาศัยของนกและสัตว์ป่า ตลอดจนเป็นที่เลี้ยงปศุสัตว์ด้วย

ป่าไม้อำนวยประโยชน์สำหรับเป็นที่เที่ยวเล่นพักผ่อนหย่อนใจ

ป่าไม้อำนวยประโยชน์ในการล่าสัตว์ยิงนกตกปลาของนักนิยมไพร

ป่าไม้ช่วยทำให้ภูมิประเทศสวยงาม

อำนวย คอวนิช (2525) ได้แบ่งคุณประโยชน์ของป่าไม้กว้าง ๆ ไว้ 2 ด้าน คือ

1. ป่าไม้ทำหน้าที่รักษาความสมดุลของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งป่าที่รักษาไว้เพื่อการศึกษา ค้นคว้า ได้แก่ ป่าต้นน้ำลำธาร ป่าอุทยานแห่งชาติ และแหล่งสงวนพันธุ์สัตว์ป่า ควรรักษาไว้ให้คงสภาพเดิมมากที่สุด และไม่ควรรอนุญาตให้มีการนำไม้ออก

2. ป่าเศรษฐกิจ คือป่าใช้สำหรับเป็นแหล่งที่อำนวยความสะดวกทางเศรษฐกิจ คือป่าที่ใช้เป็นแหล่งอำนวยความสะดวกแก่ประชาชน และประเทศชาติอยู่ภายใต้การควบคุมที่เหมาะสม

ดังนั้น ทรัพยากรป่าไม้ จึงมีความหมายรวมถึง ดิน น้ำ สัตว์ป่า และสิ่งมีชีวิตทุกอย่างที่อยู่ในป่าที่มีเนื้อที่กว้างใหญ่ มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ส่งผลให้สามารถอำนวยความสะดวกประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่สังคมมนุษย์

แนวความคิดเรื่องบทบาทของพระสงฆ์

คำว่าบทบาทได้มีนักสังคมวิทยา มานุษยวิทยา จิตวิทยา และปรัชญา ให้ความหมายไว้หลายประการพอกล่าวไว้ดังนี้

R. Linton (1958) กล่าวว่า พฤติกรรมบทบาทเป็นผลมาจากปัจจัยทางจิตวิทยา ได้แก่ ความคิดเห็นหรือทัศนคติส่วนบุคคลและปัจจัยทางสังคม ได้แก่ ตำแหน่งสถานภาพต่าง ๆ ของบุคคลที่ประกอบด้วยความคาดหวังจากสังคมให้บุคคลที่ครองตำแหน่งนั้น ๆ ปฏิบัติบทบาท แสดงให้เห็นถึงลักษณะที่ไม่หยุดนิ่งของสถานภาพแต่ละบุคคล ได้รับการกำหนดสถานภาพและครองสถานภาพนั้น โดยมีความสัมพันธ์กับสภาพอื่น ๆ เมื่อบุคคลใช้สิทธิและหน้าที่ ซึ่งประกอบกันขึ้นเป็นสถานภาพจึงแยกจากกันไม่ได้

M. Argyle (1981) ให้นิยามว่า บทบาทหมายถึง พฤติกรรมที่เกี่ยวข้องหรือคาดหวัง โดยผู้ครองตำแหน่ง

L. Broom และ P. Selznick (1977) กล่าวว่า บทบาททางสังคมเป็นแบบแผนของพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับตำแหน่งเฉพาะทางสังคม เช่น การเป็นพ่อ เป็นครู ความหมายบทบาทเป็นการกล่าวถึง สิทธิ และหน้าที่ ที่ขึ้นอยู่กับตำแหน่งทางสังคม ซึ่งบอกให้รู้ว่าแต่ละคนจะแสดงบทบาทอะไรบ้าง เป็นหน้าที่ของเขาต้องแสดงพฤติกรรมตามบทบาทนั้น ๆ และเขาก็สามารถเรียกร้อง หรืออ้างสิทธิอันนี้ได้

ทิตยา สุวรรณชฎ (2509) ศึกษาเกี่ยวกับฐานะ ตำแหน่งและบทบาททางสังคมของมนุษย์และสรุปเป็นสาระสำคัญดังนี้

1. มีฐานะตำแหน่งอยู่จริงในทุกสังคม และมีก่อนคนจะเข้าไปครอง

2. มีบทบาทที่ควรจะเป็นปฏิบัติเป็นประจำอยู่ในแต่ละตำแหน่ง
3. วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ในสังคมนั้น ๆ เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญในการกำหนด ฐานะ ตำแหน่งและบทบาทที่ควรจะเป็น
4. การที่คนเราจะทราบถึง ฐานะ ตำแหน่งและบทบาทนั้น ได้มาจากการขัดเกลาทางสังคม ในสังคมนั้น ๆ
5. บทบาทที่ควรจะเป็นนั้นไม่แน่นอนเสมอ ว่าจะเหมือนกับพฤติกรรมจริง ๆ ของคนที่ครองตำแหน่งนั้นเพราะพฤติกรรมจริง ๆ นั้นเป็นผลของปฏิกริยาของคนที่ครองฐานะ ตำแหน่ง ที่มีต่อการมีบทบาทที่ควรจะเป็นบุคลิกภาพของตนเอง และบุคลิกภาพของผู้อื่นที่เข้าร่วมในพฤติกรรมและเครื่องกระตุ้นที่มีอยู่ในเวลา และสถานที่ที่เกิดการติดต่อทางสังคม

ทัทยา สายหู (2516) ให้คำนิยามของบทบาทไว้ว่า คือ ขอบเขตของอำนาจหน้าที่ และสิทธิในการกระทำของแต่ละคนที่มีต่อผู้อื่น

ไพบุลย์ ช่างเรียน (2516) อธิบายว่าบทบาทโดยทั่วไปพิจารณาความหมายได้สองนัย คือนัยแรกพิจารณาด้านโครงสร้างสังคม บทบาทหมายถึง ตำแหน่งทางสังคมที่มีชื่อเรียกต่าง ๆ ซึ่งแสดงลักษณะโดยคุณลักษณะ คุณสมบัติ และกิจกรรมของบุคคลที่ครองตำแหน่งนั้น อีกนัยหนึ่งพิจารณาในด้านการแสดงบทบาทหรือการปะทะสังสรรค์ทางสังคม บทบาทจึงหมายถึงผลสืบเนื่องที่มีแบบแผนของการกระทำที่เกิดจากการเรียนรู้ของบุคคลที่มีอยู่ในสถานภาพแห่งการปะทะสังสรรค์นั้น ตามนัยแรกบทบาทเป็นการจำแนกชนิดของบุคคลที่อยู่ในสังคมซึ่งถูกจำแนกโดยคุณสมบัติและพฤติกรรมของเขาที่มีต่อทัศนะสถานตามนัยหลักบทบาทเป็นวิธีการแสดงพฤติกรรมของบุคคลที่สังสรรค์กันนั้นว่าจะปฏิบัติอย่างไร หรือคาดว่าบุคคลอื่นจะปฏิบัติต่อตนอย่างไร บทบาทของบุคคลจึงแตกต่างกันออกไปตามลักษณะสถานภาพ อุปนิสัย ความคิด ความรู้ ความสามารถ มูลเหตุจูงใจ การอบรม และความพอใจ

อุทัย หิรัญโต (2520) ให้ความหมายของบทบาทไว้ว่า "...การปฏิบัติตามหน้าที่หรืออาการแสดงออกของตน ซึ่งมีคนอื่นคาดคิดหรือหวังว่าจะทำเมื่ออยู่ภายใต้สถานการณ์ทางสังคมอย่างหนึ่ง การที่ประชาชนคาดหมาย หรือหวังให้กระทำอย่างนั้นคือเอาฐานะและหน้าที่ทางสังคมของเขาเป็นมูลฐาน..."

ปัทมา วีดิวัฒนา (2523) เสนอความหมายของบทบาทว่า "...บทบาทหมายถึงการที่บุคคลปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของตนในสถานภาพที่ตนมีอยู่..."

สุพัตรา สุภาพ (2525) อธิบายถึง บทบาทว่าเป็นการปฏิบัติตามสิทธิ์และหน้าที่สถานภาพ เช่น บทบาทของครูคือการอบรมสั่งสอนนักเรียน บทบาทของแพทย์พยาบาลต้องดูแลรักษา

คนป่วย หรือบทบาทของครูต้องปฏิบัติตามคำแนะนำ ของแพทย์เป็นต้น โดยสถานภาพจะ กำหนดว่าบุคคลนั้น ๆ มีหน้าที่ความรับผิดชอบอย่างไรในสังคม บุคคลที่มีสถานภาพต่างกันจะมี บทบาทต่างกันด้วย หรือแม้แต่ว่ามีสถานภาพเดียวกันก็อาจมีบทบาทต่างกันได้ เช่น บทบาท ของพระภิกษุ บางครั้งมีบทบาท ในการเผยแผ่สั่งสอนพุทธศาสนา บางครั้งอาจมีบทบาทของ การพัฒนาสังคมพัฒนาชุมชนอีกด้วย นั้น นั้นย่อมแสดงว่า บทบาทเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปได้ เสมอ

จากทัศนคติของ ภิญโญ สาร (2528) พิจารณาว่า บทบาทหน้าที่นั้นหมายถึง ความมุ่งหวังที่บุคคลอื่น คาดว่าบุคคลในตำแหน่งใด ตำแหน่งหนึ่งควรกระทำ หรือแสดงพฤติกรรม อย่างหนึ่งออกมาในสถานการณ์หนึ่ง บทบาท หน้าที่ควบคู่กับตำแหน่งที่บุคคลดำรงอยู่ เสมอ

อุบล เสถียรปฏิรณกรณ์ (2528) ให้ความหมายของ บทบาทว่าเป็นตำแหน่งทาง สังคมซึ่งแสดงลักษณะด้วยคุณสมบัติและกิจกรรมของตำแหน่งนั้น เช่น บทบาทของการเป็นครู บทบาทของการเป็นพระภิกษุ เป็นต้น ซึ่งในบางครั้งอาจเป็นอุปสรรคบ้าง เนื่องจากความขัดแย้ง ในบทบาทความใหม่ของบทบาท หรือการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมอย่างรวดเร็ว ทำให้ขาดความ ต่อเนื่อง เกิดเป็นความรู้สึกตึงเครียดในการที่จะแสดงบทบาทตามที่คาดหวังไว้

สุพัตรา สุภาพ (2525) ได้ให้คำจำกัดความของคำว่าบทบาท คือ การปฏิบัติตาม สิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ (ตำแหน่ง) เช่น มีตำแหน่งเป็นพ่อ บทบาทคือต้องเลี้ยงลูก เป็น ครู บทบาทคือสั่งสอนและอบรมให้นักเรียนเป็นคนดี ถ้าเป็นคนไข้ บทบาทคือจะต้องปฏิบัติตาม คำสั่งของหมอ ดังนั้นจะเห็นว่ามนุษย์แต่ละคนจะมีบทบาทหลายบทบาท ยิ่งสังคมซับซ้อนมากเท่าใด บทบาทจะยิ่งแตกต่างออกไปมากยิ่งขึ้นเท่านั้น

สงวน สุทธิเลิศอรุณ และคณะ (อ้างใน สมหมาย สารีรัตน์, 2539) ได้ให้ความ หมายของคำว่าบทบาทคือการแสดงพฤติกรรมของบุคคลที่ดำรงตำแหน่งตามนัยแห่งสิทธิและ หน้าที่ของตำแหน่ง

สมเดช สิทธิพงศ์พิทยา (2533) วิเคราะห์บทบาททางพฤติกรรมว่า มีการใช้บทบาท 3 ทางด้วยกัน คือ

1. บทบาทที่กำหนดไว้ เป็นบทบาทที่กำหนดไว้เป็นระเบียบอย่างชัดเจนว่าบุคคลที่อยู่ ในบทบาทนั้นควรจะต้องทำอะไรบ้าง

2. บทบาทที่กระทำจริง เป็นบทบาทที่บุคคลได้กระทำจริง ๆ เมื่ออยู่ในบทบาทนั้น

3. บทบาทที่ถูกคาดหวัง เป็นบทบาทที่ถูกคาดหวังโดยผู้อื่นว่าบุคคลที่อยู่ในบทบาทนี้ ควรทำอะไรบ้าง

จากข้อคิดทั้งหมด บทบาทเป็นการแสดงพฤติกรรมหรือการกระทำ รวมทั้งความคิดเห็นและทัศนคติของแต่ละบุคคล แต่จะต้องอยู่ในอำนาจหน้าที่และสิทธิตามสถานภาพของตนที่ครองอยู่ ดังนั้นในการแสดงบทบาทจึงต้องพิจารณาถึงปัจจัยหลายอย่างประกอบกัน เช่น ตำแหน่งทางสังคม ลักษณะสถานภาพ อุปนิสัย ความรู้ ความคิด ความสามารถ ฯลฯ ซึ่งพฤติกรรมที่แสดงออกมานั้นจะเป็นบทบาทที่คอยบ่งบอกถึงลักษณะของการกระทำต่อกิจกรรมนั้น ๆ

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปแล้วว่าเมื่อเกิดการรวมกลุ่มของมนุษย์แล้ว สิ่งที่เกิดตามมาหลังจากการเกิดกลุ่มที่เลียงไม่ได้คือ การเกิดผู้นำกลุ่มขึ้น ได้มีผู้ให้ความหมายและแนวคิดของผู้นำดังนี้

Ralph M, Staggill (อังโน ญัฐดนัย อินทรสุขศรี , 2534) ได้ชี้ให้เห็นว่าการเป็นผู้นำนั้นเป็นกระบวนการของการสั่งการและการใช้อิทธิพลต่อกิจกรรมต่าง ๆ ของสมาชิกกลุ่ม ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความเป็นผู้นำจะต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น (ผู้ตาม) ถ้าหากปราศจากผู้ตามแล้วคุณสมบัติของการเป็นผู้นำของบุคคลใดบุคคลหนึ่งจะไม่มี ความหมาย กระบวนการของการเป็นผู้นำจะเกี่ยวข้องกับการจัดสรรอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างผู้นำและสมาชิกของกลุ่ม ผู้นำสามารถใช้อิทธิพลกับผู้ตาม นอกเหนือจากการสั่งการที่เป็นไปตามอำนาจที่มีต่อผู้ตาม

อรุณ รักรธรรม (อังโน สมหมาย สารีรัตน์, 2539) ได้ให้คำนิยามของคำว่าผู้นำหมายถึง กระบวนการซึ่งบุคคลหนึ่งบุคคลใดมีอิทธิพลต่อทัศนคติ ความเชื่อ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อพฤติกรรมของบุคคลหนึ่งบุคคลใด

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (อังโน กำธร ธิฉลาด, 2535) ได้ให้ความหมายของผู้นำหมายถึง บุคคลที่สามารถดึงเอาการตอบสนองที่จำเป็นและเพื่อปฏิบัติงานอย่างใดอย่างหนึ่งให้เสร็จสิ้นไป

Fred E. Fieldler (อังโน กำธร ธิฉลาด, 2535) ได้กล่าวถึงผู้นำว่า หมายถึงบุคคลที่ริเริ่มหรือส่งเสริมให้มีการเปลี่ยนแปลงการกระทำของกลุ่มอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นผู้นำสนับสนุนส่งเสริมให้มีความสัมพันธ์ของสมาชิกกลุ่มเป็นได้ด้วยดี

กนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530) ได้กล่าวถึงบุคคลที่จะเป็นผู้นำโดยทั่วไปจะต้องมีลักษณะที่แตกต่างจากบุคคลอื่น ซึ่งสามารถสร้างความพร้อมเพรียงกันของผู้คนได้

Krech Crutchfield and Ballachcy (อ้างใน ประสิทธิ์ กองจันทร์, 2536) ได้กำหนดบทบาทของผู้นำไว้ 14 ประการ คือ

1. ผู้นำในฐานะเป็นผู้บริหาร คนที่เป็นผู้นำนั้นส่วนมากจะเป็นผู้บริหารองค์การด้วย
2. ผู้นำในฐานะเป็นผู้วางแผน แผนทุกอย่างขององค์การนั้นอาจเกิดจากความคิดของสมาชิกร่วมกัน แต่บุคคลที่เป็นผู้นำจะต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถในการวางแผนเป็นอย่างดี
3. ผู้นำในฐานะเป็นผู้กำหนดนโยบาย เป็นสิ่งจำเป็นที่นโยบายส่วนหนึ่งขององค์การจะต้องมาจากผู้นำเพื่อเป็นทิศทางในการดำเนินงาน
4. ผู้นำในฐานะเป็นผู้ชำนาญการ ถึงแม้ผู้นำไม่จำเป็นต้องรู้เรื่องต่าง ๆ ลึกซึ้งทุกเรื่องไป แต่ผู้นำจะต้องสามารถรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างเชี่ยวชาญ
5. ผู้นำในฐานะของกลุ่มเพื่อติดต่อภายนอก บทบาทดังกล่าวนี้เราจะพบเห็นอยู่เสมอในการเจรจา ติดต่อกับหน่วยงานอื่น ๆ ผู้ที่ทำหน้าที่นี้มักจะเป็นผู้นำของกลุ่ม
6. ผู้นำในฐานะเป็นผู้ควบคุมความสัมพันธ์ภายใน ความสัมพันธ์หรือความสามัคคีภายในหน่วยงานเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็น ผู้นำจึงมักเป็นผู้ควบคุมความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม
7. ผู้นำในฐานะเป็นผู้ให้คุณให้โทษ ในทางปฏิบัติจะพบว่าถ้าหากผู้นำไม่มีสิทธิหรืออำนาจที่จะให้คุณหรือโทษ ก็จะรักษาความเป็นผู้นำได้ยาก
8. ผู้นำในฐานะเป็นผู้ไกล่เกลี่ย ในหน่วยงานหรือกลุ่มย่อมมีการทะเลาะเบาะแว้งแตกความสามัคคี จึงเป็นหน้าที่ของผู้นำที่จะต้องเป็นผู้ไกล่เกลี่ยประสานรอยร้าวให้ได้
9. ผู้นำในฐานะบุคคลตัวอย่าง บุคคลที่มีความดีงาม ความซื่อสัตย์ สุจริตและอยู่ในศีลธรรม จะเป็นผู้นำที่ยั่งยืน
10. ผู้นำในฐานะสัญลักษณ์ของกลุ่ม ผู้นำที่เป็นตัวผู้แทนหรือเป็นเครื่องหมายความภาคภูมิใจของสมาชิกและได้รับอารยธรรม ผู้นำที่อยู่ในฐานะสัญลักษณ์ของกลุ่มนั้นย่อมเห็นภาพลักษณ์ของกลุ่ม
11. ผู้นำในฐานะตัวแทนรับผิดชอบ ผู้นำจำเป็นต้องมีความรับผิดชอบในกิจกรรมทั้งหลาย ในปัจจุบันผู้นำมักจะมีกรรมการที่ปรึกษา แต่ผู้นำจะต้องเป็นผู้ตัดสินใจและรับผิดชอบโดยตรง จะปฏิเสธหน้าที่นี้ไม่ได้

12. ผู้นำในฐานะผู้มีอุดมคติ ผู้นำจะต้องมีจุดมุ่งหมายสูงสุด หรือ อุดมคติของตนเอง มิฉะนั้นจะเป็นผู้นำที่โลเลหาจุดยืนไม่ได้

13. ผู้นำในฐานะบิดาผู้มีความกรุณา ผู้นำจะต้องมีศีลธรรม คุณธรรม และความกรุณาอยู่เป็นนิจ

14. ผู้นำในฐานะผู้รับผิดชอบ ผู้นำจะต้องเป็นผู้กล้าทุ่มตัวลงเป็นผู้รับผิดชอบ เพื่อให้สมาชิกกลุ่มอยู่ได้อย่างเป็นสุขแม้ว่าความผิดนั้นจะไม่ได้เกิดจากการกระทำของตนก็ตาม ผู้นำในลักษณะนี้จะได้รับการบูชาน้ำใจจากสมาชิก

จากความหมายของคำว่าผู้นำและบทบาทของผู้นำที่ผู้รู้และนักวิชาการหลายท่านกล่าวมานี้ เราจะเห็นได้ว่าในชุมชนต่าง ๆ นั้น ผู้นำแต่ละคนจะมีบทบาทที่แตกต่างกันไป ผู้นำบางคนอาจมีบทบาทและลักษณะทุกอย่างที่ผู้รู้และนักวิชาการกล่าวเอาไว้รวมอยู่ในตนเองทั้งหมด แต่ผู้นำบางคนอาจจะมีลักษณะเพียงบางอย่างเท่านั้น ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับ วุฒิภาวะของผู้นำแต่ละคน ตลอดจนสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เป็นสิ่งประกอบ ในสังคมบ้านป่าหรือใกล้เคียงกับเขตป่าทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ผู้นำจะเป็นผู้ที่มีบทบาทสูงมากในเรื่องของการป้องกันรักษาป่า เพราะวิถีชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่ในเขตป่าหรือใกล้เคียงกับเขตป่าทางภาคเหนือตอนบนนั้น จะผูกพันกับป่ามากที่สุด ซึ่งปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายไปนั้น ล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องกับผูกพันกับวิถีชีวิตคนในพื้นที่นี้ทั้งสิ้น ดังนั้นผู้นำในสังคมบ้านป่าจึงต้องเป็นผู้ที่แสดงออกในการกำหนดทิศทางของชุมชนนั้น ๆ ว่าจะมีแนวโน้มในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนของตนเองอย่างไร เป็นความต้องการของผู้คนในชุมชนหรือไม่ หรือขัดกับจารีตประเพณีของชุมชนหรือมีพลังเหนือธรรมชาติใดที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ สิ่งเหล่านี้ผู้นำในสังคมบ้านป่าจะมีบทบาทในการแสดงออกมาก และในขณะเดียวกันผู้คนในชุมชนก็จะเฝ้ามองดูและรับรู้ในสิ่งที่ผู้นำของตนได้แสดงบทบาทออกไปในด้านใด ถ้าหากสิ่งที่ผู้นำแสดงออกมานั้นไม่ถูกต้องในการรับรู้ของชุมชนก็จะเกิดการต่อต้านขึ้น แต่ถ้าหากบทบาทที่ผู้นำแสดงออกมานั้นถูกต้องตามความเข้าใจของชุมชนแล้วก็จะได้รับการยอมรับและให้ความร่วมมือในเกือบทุกประเด็นที่อยู่ในวิสัยที่จะให้ความร่วมมือได้

คณิงนิตย์ จันทบุตร (2530) กล่าวถึงพระสงฆ์ว่าเป็นคำรวมที่ใช้เรียกศาสนบุคคลในพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระภิกษุ สามเณร และพระภิกษุสงฆ์ พระภิกษุที่ได้รับการอุปสมบทตามพระธรรมวินัยและระเบียบแบบแผนประเพณีของคณะสงฆ์ของไทย ตามกฎหมายมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2526) พระภิกษุในประเทศไทยปัจจุบันแบ่งได้เป็น 2 แบบ คือ แบบบวชชั่วคราวไม่ถึง 3 เดือน หรือไม่ครบพรรษา กับบวช 3 เดือนจำพรรษา 1 พรรษา หรือมาก

กว่านั้นแต่ไม่เกิน 5 พรรษา อีกประเภทหนึ่งบวชเป็นศาสนทายาทสืบพระศาสนา ภิกษุประเภท
 หลังนี้ บวชเป็นเวลานาน บางรูปส่วนใหญ่บวชตลอดชีวิต แบ่งเป็นภิกษุผู้ปกครองสงฆ์อันได้แก่
 กรรมการมหาเถรสมาคมและเจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะ
 จังหวัด เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล รองเจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส
 รองเจ้าอาวาส และผู้ช่วยเจ้าอาวาส และนักศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์

ตามความรู้สึกรู้สึกของคนทั่วไป พระสงฆ์หมายถึงพระภิกษุ สามเณร ที่บวชเพื่อศึกษา
 เล่าเรียนตามพระธรรมวินัย เพื่อเป็นศาสนทายาทสืบอายุพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่จะปฏิบัติหน้าที่
 เป็นศาสนบุคคลที่พึงปฏิบัติและบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม ไม่ใช่พระภิกษุหรือสามเณรที่บวชตาม
 ประเพณี 3 วัน 7 วัน 1 เดือน หรือ 3 เดือน แต่ตามความหมายทางพระพุทธศาสนา สงฆ์
 คือพระภิกษุในพระพุทธศาสนาตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไปกระทำการกิจกรรมอันใดอันหนึ่ง เช่น ประชุมภายใน
 ในสีมา

หน้าที่ของพระสงฆ์คือ ศึกษาและปฏิบัติเพื่อสืบต่อพระศาสนา ให้การศึกษาและ
 เผยแพร่พระพุทธศาสนา และให้การสงเคราะห์ประชาชน

ในสังคมไทย พระสงฆ์มีฐานะและความเป็นอยู่ที่แตกต่างไปจากประชาชน มีระเบียบ
 วินัย สำหรับกำหนดความเป็นอยู่ และได้รับการยกย่องจากประชาชนให้อยู่ในฐานะที่เคารพ
 สักการะ เรียกว่า เป็นสังคมหนึ่งต่างหาก แต่เมื่อพิจารณาในทางนิติศาสตร์แล้วเห็นว่า พระสงฆ์
 หรือพระภิกษุ สามเณร เป็นส่วนหนึ่งหรือหน่วยหนึ่งของสังคมหรือในสังคม เป็นพลเมืองของ
 ประเทศเช่นเดียวกับประชาชนทั้งหลายต้องปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมือง หรืออยู่ภายใต้บท
 บังคับกฎหมายบ้านเมืองทั่วไป และมีพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์เป็นข้อปฏิบัติส่วน
 หนึ่งต่างหาก

คณิงนิตย จันทบุตร (อ้างแล้ว) กล่าวว่าบทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบัน อาจแบ่งได้
 เป็น 3 ประการ คือ

1. การพัฒนาคุณภาพของพลเมืองด้านคุณธรรมและจริยธรรม จำแนกเป็น
 - 1) การให้บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตร ทุกระดับอายุ ให้ได้บวชตาม
 ประเพณี และหากผู้ที่มาบวชนั้นศึกษาเล่าเรียน และปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่พระสงฆ์ผู้เป็น
 อุปัชฌาย์อาจารย์ให้นิสัย ให้อนุศาสน์และอบรมสั่งสอนอย่างจริงจัง เมื่อลาสิกขาไปก็จะเป็น
 พลเมืองที่มีคุณภาพของสังคมไทย
 - 2) การเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชน ที่มาทำบุญที่วัดในวันธรรมสวนะ
 และในงานทำบุญบำเพ็ญกุศลต่างๆ ตามประเพณีหรือในงานเทศกาลต่าง ๆ การเทศน์ทางวิทยุ

กระจายเสียงโทรทัศน์ การบรรยายธรรม การสนทนาธรรม การปาฐกถาธรรม การเขียนบทความเผยแผ่ทางหนังสือพิมพ์ การเรียบเรียงหนังสือธรรมเผยแผ่ในงานและโอกาสต่าง ๆ ตลอดจนกิจกรรมเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งปวง เช่น งานพระธรรมทูต งานประธรรมจาริก งานตามโครงการอบรมประจำตำบล ซึ่งล้วนเป็นงานที่ทำให้ประชาชนได้ทราบ ได้รู้จัก ได้เข้าถึง และได้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

3) บทบาทด้านการศึกษา แยกเป็นสองประเภท คือ หนึ่ง การจัดการศึกษาสำหรับภิกษุ สามเณร และสอง การจัดการสอนศาสนาแก่เด็กและประชาชน

3.1 การจัดการศึกษาสำหรับภิกษุสามเณร มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ ได้แก่ มหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. 2488 และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2490

3.2 การจัดการสอนศาสนาแก่ประชาชน เช่น การสอนศีลธรรมในสถานศึกษาต่าง ๆ การสอนธรรมศึกษาแก่นักเรียนและประชาชน การจัดตั้งหน่วยพระพุทธมามกะผู้เยาว์ในวัด ในหมู่บ้าน ตำบล การจัดตั้งและดำเนินการโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ โรงเรียนวัดสอนเด็กก่อนเกณฑ์ การจัดตั้งห้องสมุดในวัด การตั้งโรงมหรสพทางวิญญาณ การจัดตั้งและดำเนินการสำนักวิปัสสนาต่าง ๆ งานเหล่านี้ล้วนชักนำเด็กและประชาชนให้ได้ศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นการวางพื้นฐานสร้างคุณภาพของพลเมืองต่อไป

3.3 การดำเนินกิจการคณะสงฆ์ เช่น การพระศาสนาของวัดของชุมชนต่าง ๆ ทั่วประเทศ เพื่อจรรโลงพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ เสริมสร้างคุณภาพของประชาชนสืบไป

2. การสงเคราะห์ประชาชน เป็นหน้าที่สำคัญของพระสงฆ์ตามคติของพระพุทธศาสนาการสงเคราะห์ประชาชนของพระสงฆ์ มีดังนี้

1) การให้ความสะดวก ในการบำเพ็ญกุศลแก่ประชาชนตามประเพณีเกี่ยวกับชีวิต เช่น ในพิธีทำบุญเกี่ยวกับการเกิด การบวชนาค แต่งงาน ทำบุญอายุ พิธีศพ ฯลฯ งานประเพณีส่วนรวม เช่น งานเทศกาลต่าง ๆ การทอดกฐิน ผ้าป่า งานขึ้นปีใหม่ งานประจำปีของท้องถิ่นต่าง ๆ การทำบุญวัดในวันสำคัญทางพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนในท้องถิ่นต่าง ๆ

2) การช่วยประกอบศาสนพิธี ในงานทำบุญ บำเพ็ญกุศล เช่น การแนะนำพิธีการ จัดเครื่องใช้และเครื่องประกอบพิธี การใช้ศีลและสัจจะ การเจริญพระพุทธมนต์

การสวดมนต์ การรับถวายทานต่าง ๆ การเทศน์ การอนุโมทนาทั้งงานเอกชน ท้องถิ่น ส่วนราชการ ตลอดจนงานรัฐพิธี และพระราชพิธี

3) การให้ที่พักอาศัย แก่นักเรียน นิสิต นักศึกษา ต่างห้องที่มาศึกษาเล่าเรียนอยู่ในเมือง การให้ที่พักอาศัยแก่บุคคลที่มารักษาโรค เช่น ชีหรือคนชราทุพพลภาพ การให้ที่ดินหรือให้เช่าที่ดินในราคาถูกแก่ประชาชนที่ขาดเงินปลูกบ้านที่พักอาศัย

4) การดูโชคชะตาราศี การประพรมน้ำพระพุทธรูป การให้ฤกษ์ยาม แม้บางกิจการที่ภิกษุบางรูปดำเนินการอยู่จะเป็นที่ติเตียน แต่ก็มีคนจำนวนมากไม่ยอมที่เสื่อมใสศรัทธา เป็นการสงเคราะห์ประชาชนด้านขวัญกำลังใจ

5) การให้ทางราชการหรือส่วนรวมใช้สถานที่วัด เช่น ศาลาการเปรียญ ลานวัด บริเวณวัด เพื่อประชุมราษฎร เป็นหน่วยเลือกตั้ง ทำกิจกรรมบริการหรือสงเคราะห์ประชาชนด้านต่าง ๆ จัดงานรื่นเริง จัดงานหารายได้เพื่อสาธารณกุศล ตลอดจนการให้ที่ดินแก่วัดสร้างสาธารณสถานต่าง ๆ เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล ห้องสมุดหรือที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน

6) การรักษาโรคภัยไข้เจ็บ การให้คำปรึกษาหน้าที่การงาน การเป็นผู้นำในการก่อสร้างสิ่งสาธารณประโยชน์ในท้องถิ่น

7) การให้ที่พักพิงแก่ประชาชนผู้ประสบสาธารณภัยและภัยธรรมชาติ การรวบรวมสิ่งของ ตลอดจนเงินทองของผู้บริจาคแก่ผู้ประสบภัยต่างท้องถิ่น และยังมี การสงเคราะห์ด้านวัตถุอย่างอื่นแบบอื่น แก่เอกชนและประชาชนอีกมาก

3. การช่วยเหลือทางราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรักษาความปลอดภัยของชาติ และกิจการทางสังคมจิตวิทยา เป็นต้นว่า

1) ช่วยในการอบรมชี้แจงราษฎร ให้รู้จักรับผิดชอบชีวิต การควรทำ และควรเว้น ความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพ การปฏิบัติตามคำแนะนำชักชวนของรัฐบาลหรือผู้ปกครอง

2) ช่วยกิจการบริหารตามปกติของเจ้าหน้าที่รัฐบาล เช่น ช่วยสอนหนังสือเผยแพร่กิจการต่าง ๆ ของรัฐบาล ชักชวนประชาชนให้มาช่วยราชการ ร่วมมือร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ปกครองระดับต่าง ๆ

3) สงเคราะห์ประชาชน ในท้องถิ่นที่วัดตั้งอยู่ เช่น การสงเคราะห์อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรคแก่ผู้ยากจน ยากไร้ หรือประสบภัย

4) ช่วยเหลือราชการเกี่ยวกับกิจการความมั่นคง เช่น ชักนำหรือเป็น ศูนย์กลางให้ทางราชการ อำเภอบรรณลูกเสือชาวบ้าน การอบรมไทยอาสาป้องกันชาติ การ สงเคราะห์ชาวเขา การช่วยบำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติดให้โทษ

สิ่งที่น่าสังเกตคืองานของพระสงฆ์ วัด คณะสงฆ์ ต่อสังคม ทั้ง 3 ประการนี้มักเป็น การดำเนินการส่วนรวม หรือสายการปกครองคณะสงฆ์ ขาดการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชน ทราบว่าพระสงฆ์ วัด หรือคณะสงฆ์ ให้ทำอะไร เมื่อไร อย่างไร เป็นกิจลักษณะ

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ (2525) เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์และวัด ในสังคมไทยปัจจุบันว่า พระสงฆ์และวัดมีบทบาทมาก พระสงฆ์กับวัดต้องอยู่เคียงข้างกันขาด อย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ ดังนั้นเมื่อเอ่ยถึงวัดก็หมายถึงพระสงฆ์ด้วย วัดเป็นศูนย์กลางสำคัญใน ชีวิต พระสงฆ์ในฐานะผู้อุทิศและปกป้องรักษา วัดก็ย่อมจะมีบทบาทสำคัญมากในชุมชนโดย อัตโนมติ บทบาทตามประเพณีของพระสงฆ์ประกอบด้วยการสอนธรรม เป็นพิธีกรในการ ประกอบพิธีกรรมช่วยส่งเสริมความสามัคคีของชาวบ้าน ปลอดภัยประชาชนในยามเจ็บไข้ได้ป่วย หรือเป็นทุกข์ และช่วยตัดสินปัญหาข้อพิพาทระหว่างสมาชิกในหมู่บ้าน พระสงฆ์มีการติดต่อกับ ชาวบ้านทุกวันและพัวพันกับปัญหาทางโลกของชาวบ้าน บทบาททางสังคมของพระสงฆ์ จึงเป็น การสนองตอบต่อช่องว่างที่รัฐบาลไม่อาจช่วยเหลือประชาชนได้

ณรงค์ ศรีสวัสดิ์ (2526) กล่าวถึง บทบาทและหน้าที่ของสถาบันศาสนาว่าจะทำหน้าที่ ตอบสนองความต้องการของราษฎร 6 ประการ คือ

1. สอนหลักธรรมของศาสนา ถือว่าเป็นหน้าที่หลัก
2. ส่งเสริมให้ราษฎรเชื่อฟัง และปฏิบัติตามคำสั่งสอนทางศาสนา
3. ดำเนินกิจกรรมทางศาสนา พิธีกรรมทางศาสนา
4. การสงเคราะห์ และการสันตนาการ เช่น การช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก
5. ให้คำปรึกษา และแก้ปัญหา
6. เป็นหน่วยควบคุมสังคม เช่น สั่งสอนให้ทำความดี ละเว้นความชั่ว ร่วม

มือร่วมใจกันพัฒนาชุมชน

สมบุญ สุธำราญ (2526) กล่าวถึง บทบาทของพระสงฆ์ในฐานะเป็นองค์ประกอบ ของสถาบันศาสนาที่มีต่อการพัฒนาชุมชน ว่าพระสงฆ์มีหน้าที่อบรมสั่งสอน พัฒนาราษฎรใน ด้านจิตใจ และวัตถุ ส่งเสริมราษฎรด้านหลักการทำงานให้มี ความขยัน อดทน ประหยัด เสียสละ และสามัคคี ใน 4 ประการ คือ

- ส่งเสริมกิจการ
- มุ่งสอนวิทยา
- ดำรงศาสนา
- พัฒนาท้องถิ่น

พระมหาประยูรท์ ปยุตโต (2527) กล่าวถึงหน้าที่ของพระสงฆ์ที่ควรกระทำต่อสังคมว่าหน้าที่ทางสังคมของสงฆ์ คือ ช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นทุกข์โดยอาศัยเมตตาและกรุณาธรรม พระสงฆ์จึงมีบทบาทที่เกี่ยวกับตนเองและสังคมดังต่อไปนี้

1. บทบาทต่อตนเองและสังคม คือ มีหน้าที่ศึกษาและปฏิบัติตามหลักธรรมให้ถูกต้องเพื่อความบริสุทธิ์ของตนเองและสถาบันสงฆ์
2. บทบาทต่อสังคมคฤหัสถ์ คือ หน้าที่ ดังนี้
 - ก. ให้การศึกษา หมายถึง อบรมสั่งสอน แนะนำผู้อื่นให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยดี โดยอาศัยความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม
 - ข. เผยแพร่ หมายถึง การช่วยเหลือให้มีการประพฤติปฏิบัติธรรมเป็นประโยชน์แผ่ออกไปในสังคมอย่างกว้างขวาง
 - ค. สงเคราะห์ หมายถึง การให้ความช่วยเหลือแก่วงประชาชนโดยบริสุทธิ์ใจพร้อมกับปฏิบัติหน้าที่ทางสมณเพศของตน รักษาเกียรติและความบริสุทธิ์ของสถาบันสงฆ์ไว้

พระครูพิศาลโกศล (อ้างใน พระมหาประยูรท์ ปยุตโต , 2527) กล่าวถึง บทบาทของพระสงฆ์ในฐานะเป็นผู้นำชุมชนว่าพระสงฆ์ในสังคมปัจจุบันควรมีบทบาทในฐานะผู้นำ 2 ลักษณะ ได้แก่

1. บทบาทหลัก คือ การเป็นผู้นำชุมชนในด้านจิตใจ สร้างเสริม ศีลธรรม สติปัญญาที่ถูกต้องแก่ชุมชน เป็นบุคคลตัวอย่างของการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ เป็นสัญลักษณ์ของความดีงาม เป็นศาสนทายาทสืบอายุพระศาสนา บทบาทนี้เป็นบทบาทสำคัญยิ่งเป็นรากฐานของความเจริญ ความสุขของสังคมอย่างแท้จริง สังคมไทยทุกวันนี้มีปัญหา มาก ในเรื่องศีลปกรมมบทบาทหลักของพระสงฆ์จึงเป็นงานหนักและยากยิ่งหากทรงคุณค่าเหลือล้ำ
2. บทบาทรอง เนื่องจากพระสงฆ์ยังต้องมีหน้าที่ผูกพันกับสังคมโดยบทบัญญัติในทางพระวินัย คือกำหนดให้สงฆ์ฝากชีวิตความเป็นอยู่ด้านปัจจัยสี่ไว้กับชาวบ้าน ขณะเดียวกันก็มีพุทธพจน์เตือนให้พระสงฆ์สำนึกในหน้าที่ที่จะต้องมีชีวิตอยู่ เพื่อประโยชน์สุขของมหาชน

บทบาทของวัดในฐานะศูนย์กลางของสังคมในปัจจุบัน นอกจากอบรมสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชนแล้ว วัดยังมีบทบาทต่อสังคมดังต่อไปนี้

1. เป็นสถานที่ศึกษา สำหรับชาวบ้านส่งกุลบุตรมาอยู่รับใช้พระ รับการฝึกอบรมทางศีลธรรมและเล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ
 2. เป็นสถานสงเคราะห์ ซึ่งบุตรหลานชาวบ้านที่ยากจนได้มาอาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่ และศึกษาเล่าเรียนด้วย ตลอดถึงผู้ใหญ่ที่ขัดสนมาอาศัยเลี้ยงชีพ
 3. เป็นสถานพยาบาล ที่แจกจ่ายยา และรักษาผู้เจ็บป่วยตามภูมิรู้ของคนสมัยนั้น
 4. เป็นที่พักคนเดินทาง
 5. เป็นสโมสร ที่ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์ หย่อนใจ หาความรู้เพิ่มเติม
 6. เป็นสถานบันเทิง ที่จัดงานเทศกาลและมหรสพต่าง ๆ สำหรับชาวบ้านทั้งหมด
 7. เป็นที่ไกลเกลียดข้อพิพาท เป็นที่ปรึกษา แก้ปัญหาชีวิตครอบครัว และความทุกข์ต่าง ๆ
 8. เป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรม ที่รวมศิลปกรรมต่าง ๆ ของชาติ เสมือนพิพิธภัณฑ์
 9. เป็นคลังพัสดุสำหรับเก็บของใช้ต่าง ๆ ซึ่งชาวบ้านจะได้ใช้ร่วมกันเมื่อมีงานวัดหรือยืมไปใช้เมื่อตนมีงาน
 10. เป็นศูนย์กลางการบริหารหรือการปกครอง ที่กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านจะเรียกลูกบ้านมาประชุมกัน บอกแจ้งกิจกรรมต่างๆ แม้ในยามสงครามอาจใช้เป็นที่ชุมนุมทหารด้วย
 11. เป็นที่ประกอบพิธีกรรม หรือให้บริการด้านพิธีกรรมอันเป็นเรื่องผูกพันกับชีวิตของทุกคนในระยะเวลาต่าง ๆ ของชีวิต
 12. วัดเป็นทุกอย่างของสังคม เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน ส่วนพระสงฆ์ซึ่งเป็นตัวแทนของวัดในบทบาทเหล่านี้ ก็กลายเป็นผู้นำทางจิตใจของประชาชน เป็นศูนย์รวมแห่งความเคารพเชื่อถือและความร่วมมือ โดยนัยนี้วัดก็กลายเป็นหลักประกันความมั่นคงของประเทศชาติ ในฐานะที่ยึดเหนี่ยวประชาชนให้มีความสามัคคีและให้รวมตัวกันเข้าเป็นหน่วยหนึ่ง ๆ ได้
- บทบาทของวัดต่อชุมชนอาจกล่าวได้ว่า วัดและพระสงฆ์ไม่สามารถที่แยกออกจากกันได้ เนื่องจากจะขาดสิ่งหนึ่งสิ่งใดไปไม่ได้ ดังนั้นบทบาทของวัดต่อชุมชนจึงจำต้องอาศัยพระสงฆ์เป็นผู้กระทำกิจกรรมต่อสังคม ทั้งทางด้านจิตใจและวัตถุโดยการเทศนา อบรมสั่งสอน ด้วยวิธีการต่าง ๆ ซึ่งได้นำเอาความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นนั้น ตลอดจนได้ปรับวิธีการต่าง ๆ ที่จะนำมาใช้เพื่อแก้ไขปัญหาให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ปัจจุบัน

ข้อคิดเห็นของบุคคลระดับต่าง ๆ ตอบทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อสังคม กล่าวไว้ดังนี้

พระมหาประยูร ปรยุตโต (อ้างใน อานาจ บัวศิริ, 2528) กล่าวว่า

วัดเป็นศูนย์กลางของสังคม เป็นศูนย์กลางที่รวมจิตใจของประชาชน ส่วนพระสงฆ์ที่เป็นตัวแทนของวัด เป็นผู้นำทางจิตใจของประชาชน เป็นศูนย์กลางรวมแห่งความเชื่อถือ การร่วมมือกัน เป็นที่ประกอบพิธีกรรมหรือให้บริการด้านนี้ แต่ที่สำคัญที่สุดคือ ความรู้สึกของประชาชนต่อพระสงฆ์ว่าเป็นผู้ที่มีสติปัญญารอบรู้วิชาการต่าง ๆ ทุกอย่างเหนือกว่าประชาชนทั่วไป สามารถเป็นที่ปรึกษาแนะนำชาวบ้าน เป็นเครื่องรักษาความเคารพนับถือได้ยั่งยืนมั่นคงยิ่ง ปัจจัยที่เชิดชูฐานะของพระสงฆ์ในสังคม คือ ความบริสุทธิ์

ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (อ้างในอานาจ บัวศิริ, 2528) กล่าวว่า

สถาบันศาสนาสำหรับชนบทไทยนับได้ว่าเป็นที่บริการที่มีความสมบูรณ์อยู่มาก โดยเฉพาะในสมัยก่อนวัดนอกจากทำหน้าที่ทางศาสนาแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นโรงเรียนของชุมชน เพราะท่านเป็นครูสอนอย่างดี เอาใจใส่เป็นพิเศษยิ่งกว่าครูอาชีพในปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะท่านเป็นคนในหมู่บ้าน เกิดและโตขึ้นมาในสิ่งแวดล้อมเดียวกับนักเรียน เข้าใจปัญหาของชุมชน มีความผูกพันกับชุมชนอย่างลึกซึ้งจนแยกไม่ออกในบางแห่งจะเห็นว่า พระสงฆ์ท่านยังทำหน้าที่เป็นนายแพทย์ หรือจิตแพทย์อย่างดีที่สามารถรักษาโรคภัยไข้เจ็บของชาวบ้านให้หายได้ด้วยเวทมนตร์คาถา น้ำมัน หรือความขลัง ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือจนเกิดความศรัทธาแก่กล้า เชื่อว่าโรคนั้นจะหาย หากหลวงพ่อบ้านได้ใช้เวทมนตร์หรือพรมน้ำมัน นี้แหละเป็นวิธีการรักษาด้านจิตซึ่งวิทยาการสมัยใหม่นำมาใช้กัน

อานนท์ อาภาภิรมย์ (อ้างในอานาจ บัวศิริ, 2528) กล่าวว่า

พระซึ่งเป็นตัวแทนของวัดมีบทบาทเป็นผู้นำทางด้านจิตใจของชาวชนบทในท้องถิ่น จึงเป็นหลักแห่งความยึดเหนี่ยวและมีส่วนร่วมอย่างสำคัญในการพัฒนาท้องถิ่นชนบท เช่น การสร้างโรงเรียน ศาลาประชาคม หรือการสร้างบ่อสาธารณะ

ประเวศ วะสี (อ้างในอานาจ บัวศิริ, 2528) ได้เสนอความเห็นไว้ว่า

พระสงฆ์นั้นช่วยเหลือสงเคราะห์ชาวบ้านในเรื่องต่าง ๆ มาแต่ไหนแต่ไร รวมทั้งเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วยด้วย วัดเคยเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นโรงเรียน เป็นโรงพยาบาล เป็นศูนย์กลางของศิลปวัฒนธรรม ขณะนี้ทั่วโลกกำลังพูดถึงการสาธารณสุขเบื้องต้น หรือการสาธารณสุขมูลฐานว่าเป็นของดีและเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคมทุกสังคม การสาธารณสุขมูลฐานย้ำที่การพัฒนาการช่วยตัวเองของบุคคล ครอบครัว และชุมชน บ้านกับวัดต้องพึ่งพาซึ่งกันและกันอยู่แล้วตามวัฒนธรรม

ธรรมไทย พระสงฆ์และวัดจึงเป็นขุมกำลังและองค์กรที่จะช่วยพัฒนาประเทศตามแบบไทย ๆ และแบบที่ยืนบนขาของตนเองได้

ลองนึกภาพดูว่า มีพระจากหลายร้อยตำบลที่ได้รับการอบรมและไปช่วยเหลือชาวบ้าน ประโยชน์จะมหาศาลเพียงใด ถ้าเราสามารถอบรมให้ได้ทุกวัดทั่วประเทศไทย

ชาวบ้านนั้นยากจนเหลือเกิน แม้แต่ยาสามัญประจำบ้านเขาก็ไม่ค่อยจะมีเงินไปซื้อ เมื่อขาดยาที่สำคัญ การสาธารณสุขมูลฐานก็เป็นไปไม่ได้ ไม่มีทางที่ใครจะเอายาไปแจกที่หมู่บ้านได้ทั่วถึง ทั้งห้าหมื่นกว่าหมู่บ้านได้ รัฐบาลก็ทำไม่ได้ องค์กรอะไรก็ทำไม่ได้ แต่พระทำได้ ท่านได้ติดกัณฑ์เทศน์มาบ้าง คนทำบุญบ้าง มากับการทอดกฐินบ้าง ทอดผ้าป่าบ้าง เหล่านี้เพียงพอที่จะจัดตู้ยาประจำวัด สำหรับหมู่บ้าน

บทบาทของพระเกี่ยวกับการสาธารณสุขมูลฐาน อาจสรุปได้ดังนี้

1. การเรียนรู้เรื่องการรักษาเพื่อสงเคราะห์ช่วยเหลือชาวบ้าน
2. จัดตั้งตู้ยาสามัญประจำบ้าน
3. ปลุกสมุนไพรรอบบริเวณวัด รวบรวมความรู้เรื่องการรักษาแบบพื้นบ้าน
4. แนะนำหรือจัดหาไม้สะอาดสำหรับหมู่บ้าน จะป้องกันโรคไปได้มากและแนะนำเรื่องการป้องกันโรคและส่งเสริมสุขภาพอย่างอื่น ๆ
5. จัดอบรมแก่พระและชาวบ้านให้มีความรู้ในการสาธารณสุขเบื้องต้น โดยเชิญวิทยากรจากสถานีอนามัย อำเภอ จังหวัด
6. สนใจเรื่องการอาชีพของประชาชน เพราะถ้าประชาชนไม่มีปัจจัย 4 เพียงพอแล้ว ก็ไม่สามารถจะมีสุขภาพอนามัยที่ดีได้

บทบาทเจ้าอาวาสในพุทธศาสนาที่เอื้อต่อการพัฒนาชนบทยากจนในภาคเหนือ

จากการศึกษาวิจัยในเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ด้านการพัฒนา ซึ่งรวบรวมโดย อำนาจ บัวศิริ โดยผ่านการเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างที่เป็นฆราวาส 1,139 คน และพระสงฆ์ 454 รูป ในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน แม่ฮ่องสอน น่าน ตาก และพะเยา เมื่อเดือนตุลาคม 2527 พบว่ากลุ่มตัวอย่างดังกล่าวข้างต้น เห็นด้วยมากที่สุดในคุณลักษณะ 17 ประการของเจ้าอาวาสวัดที่เอื้อต่อการพัฒนาชนบทยากจนในภาคเหนือ (อำนาจ บัวศิริ, 2528)

1. มีเมตตาธรรมสูง
2. มีความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง อดทน ไม่ทำถ้อยต่องานที่ทำ

3. มีความประพฤติเรียบร้อย มีระเบียบ เคร่งครัดต่อพระธรรมวินัย
4. ปฏิบัติงานด้วยความสุขุม รอบคอบ มีเหตุผล
5. ตัดสินใจสั่งการและแก้ปัญหาได้ดี มีความยุติธรรม
6. มีความเป็นอยู่เรียบง่าย สันโดษ น่าเลื่อมใส
7. มีความสามารถในการปกครอง และบริหารวัดตามกิจการหน้าที่ได้ดี
8. เข้าใจเหตุการณ์ สถานการณ์ของวัด ภายนอกวัด ของบ้านเมืองและของโลกตามสมควร

โลกตามสมควร

9. มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เห็นการณ์ไกล สนใจกับสิ่งใหม่ ๆ
10. สนับสนุนการรักษาขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมไทย
11. ระมัดระวังรักษาสุขภาพร่างกายและจิตใจให้แข็งแรงอยู่เสมอ
12. มีการวางแผนก่อนการปฏิบัติงานเสมอ
13. สนับสนุนงานต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม
14. มีความตั้งใจและจริงจังต่องานที่ทำ
15. สามารถสร้างปัญหาให้เกิดแก่หมู่บ้านได้ เว้นการสอนเรื่องทิ้งมาย
16. สามารถติดต่อประสานงานกับประชาชนและหน่วยงานต่าง ๆ ได้ดี
17. มีอายุไม่เกิน 65 ปี

ด้านบทบาทของเจ้าอาวาสที่จะสามารถช่วยพัฒนาชนบทได้ โดยไม่ขัดต่อหลักพระธรรมวินัยนั้นได้ศึกษาจากเอกสาร ผลงานของพระนักพัฒนาชนบท และแนวทางการพัฒนาชนบทยากจน ตามแผนพัฒนาชนบทยากจนประจำปี 2526 แนวทางของบทบาทที่เจ้าอาวาสจะดำเนินการพัฒนาได้ ดังนี้

1. ด้านการปลูกฝังและส่งเสริมคุณธรรมแก่ประชาชน
2. ด้านกิจกรรมระดับหมู่บ้าน ซึ่งประกอบด้วย งานแหล่งน้ำหมู่บ้าน งานธนาคารโคกระบือ งานกลุ่มออมทรัพย์ งานธนาคารข้าวและกลุ่มอาชีพ
3. ด้านการบริการขั้นพื้นฐาน ประกอบด้วย งานสาธารณสุขมูลฐาน งานโภชนาการ งานบริการด้านกฎหมาย งานแหล่งน้ำสะอาด งานผลิตหนังสือเพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตและสังคม

แนวความคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับป่า

ในปัจจุบันวัดเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันสงฆ์ เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นสถานที่สงบ ร่มรื่น ร่มเย็นทั้งกายและใจ เหมาะแก่การบำเพ็ญสมณธรรม คนไทยเรียกสถานที่ของผู้บำเพ็ญพรหมจรรย์ว่า "วัด" เพราะสถานที่ดังกล่าวเป็นเครื่องวัดภูมิธรรม และภูมิรู้ของศาสนิก ผู้ประพฤติตามพระธรรมวินัยของพระศาสดา (กรมการศาสนา, 2521)

วัดเกิดขึ้นเพราะมีผู้บรรลุนิพพาน ผู้เข้าใจธรรมชาติและชีวิต มีความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าผู้มีพระมหากุณาคคุณ พระบริสุทธิคุณ พระปัญญาคุณ มุ่งทำประโยชน์เพื่อความทุกข์ของมหาชนในสังคมาตมวัดจึงเป็นสัญลักษณ์ของความสงบ ร่มเย็น สะอาด ร่มรื่น ทั้งกาย วาจา ใจ เพราะเป็นที่พำนักของผู้มีบาปกรรมอันสงบระงับแล้ว ที่เรียกว่า "สมณะ" เป็นที่ตั้งของผู้เห็นภัยในวิภวัญและปัญหาที่เป็นภัยต่อสังคมาตมที่เรียกว่า "ภิกษุ" เป็นผู้ละเว้นห่างไกลความชั่วร้ายทุกรูปแบบที่เรียกว่า "บวรพิต"

วัดจึงเป็นสถาบันอุดมคติ เพราะเป็นตัวเปลี่ยนแปลงทัศนคติด้านพื้นฐานของมนุษย์ เปลี่ยนแปลงทัศนคติของสังคมาตม โดยการตั้งสังคมาตมอริยสงฆ์ ซึ่งมีปัญญาและกรุณาเป็นต้นนำ มีความบริสุทธิ์และสะอาดเป็นพื้นฐาน

วัดส่วนใหญ่ในสังคมาตมไทย จะมีที่ดินประมาณ 6 ไร่ขึ้นไป ประกอบด้วยบริเวณและเสนาสนะบริเวณอาจแบ่งได้เป็น 3 หรือ 4 ส่วน ถือเป็นเขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส และจัดเป็นเขตหาผลประโยชน์อีกส่วนหนึ่งด้วย เสนาสนะที่สำคัญในวัดคือโบสถ์ สำหรับพระสงฆ์ทำสังฆกรรมตามพุทธบัญญัติวิหารหรือศาลาการเปรียญสำหรับพระสงฆ์แสดงธรรมแก่ประชาชน และอาจใช้เป็นที่ประกอบกิจกรรมส่วนรวมของสังคมาตม ส่วนกุฏิใช้เป็นที่พำนักอาศัยของพระสงฆ์

บุคคลที่พำนักในวัด ได้แก่ ภิกษุ สามเณร และศิษย์วัด

- ภิกษุ มีหน้าที่ศึกษาปฏิบัติตามพระธรรมวินัย บำเพ็ญสมณกิจเพื่อประโยชน์ และความทุกข์ของประชาชน ดำเนินกิจการของวัดและพระศาสนาแก่สังคมาตม
- สามเณร มีหน้าที่ศึกษาปฏิบัติธรรมวินัย เป็นผู้ปฏิบัติรับใช้พระภิกษุและศึกษาปฏิบัติเพื่ออุปสมบทเป็นพระภิกษุต่อไป
- ศิษย์วัด เป็นผู้มาอาศัยวัดเพื่อปฏิบัติรับใช้พระภิกษุสามเณร และศึกษาปฏิบัติตามพระธรรมวินัยด้วย

สังคมาตมที่เจริญและสงบสุขโดยทั่วไป ในวัดหนึ่ง ๆ จะต้องมีภิกษุ สามเณรและศิษย์วัดจำนวน พอสมควรแก่การทำหน้าที่ทางศาสนาให้กับสังคมาตมอย่างเหมาะสม และมีประสิทธิภาพ

ตามมาตรา 31 และ 32 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2505 ได้บัญญัติว่า วัดในประเทศไทยมี 2 ชนิดคือ

1. วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา
2. สำนักสงฆ์

การสร้างวัด ตั้งวัดเป็นเรื่องของศรัทธาประชาชนในแต่ละท้องถิ่น

เมื่อพูดถึงวัดในพระพุทธศาสนาจะต้องพูดถึงป่าด้วยเสมอ ทั้งนี้เพราะวัดในพระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นเป็นวัดแรกนั้น ก็คือ เวฬุวนาราม ซึ่งแปลว่าวัดป่าไผ่ คำว่า เวฬุวนาราม มาจากคำว่า “เวฬุ + วน + อาราม” เวฬุ หมายถึง ไม้ไผ่ทุกชนิด วน แปลว่า ป่า อาราม แปลว่า สถานที่รื่นรมย์ ซึ่งต่อมากำว่า อารามนี้แปลกันว่า วัด (พร รัตนสุวรรณ, 2533)

เวฬุวนาราม เป็นวนอุทยานของพระเจ้าพิมพิสารมหาราช แห่งแคว้นมคธ และพระองค์ได้ถวายสถานที่แห่งนี้ทั้งหมดให้เป็นวัดในพระพุทธศาสนาคือ ให้เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า และเป็นสถานที่พำนัก เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมของพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย และเป็นสถานที่สำหรับประชาชนทั้งหลายจะได้มาฟังธรรม ณ สถานที่แห่งนี้ด้วย

วัดที่เกิดต่อมาจากเวฬุวนาราม ก็คือ เขตวนาราม ซึ่งอนาถบิณฑิกเศรษฐีได้ซื้อสวนป่าแห่งนี้จากเจ้าของคหนึ่งในเมืองสาวัตถี ชื่อว่า เจ้าเขต แล้วสร้างเป็นวัดชื่อว่าเขตวนาราม ควรสังเกตว่า วัดในพระพุทธศาสนาที่ได้สร้างขึ้นต่อมาอีกมีจำนวนมากมายขึ้น เช่น วัดบุพพาราม เป็นวัดที่นางวิสาขา มหาอุบาสิกาสร้างถวาย วัดนิโครธาราม ในป่ามหาวัน ใกล้เมืองกบิลพัสดุ์ เป็นวัดที่เจ้าศากยะทั้งหลายได้สร้างถวาย เหล่านี้เป็นต้น วัดเหล่านี้ล้วนแต่มีชื่ออารามต่อท้ายทั้งนั้น ทั้งนี้เพราะวัดทุกแห่งในพระพุทธศาสนาจะต้องตั้งอยู่ในป่า ซึ่งอาจจะมีสภาพเป็นป่าใหญ่ ป่าดงดิบ หรือมีสภาพเป็นสวนป่า หรือเป็นป่าไม้ผล เช่น อัมพวนาราม ซึ่งแปลว่า วัดสวนมะม่วง วัดนี้หมอชิวโกมารภจ ผู้เป็นเจ้าของเป็นผู้ถวาย

อนึ่ง คำว่า ป่า กับคำว่าพระพุทธศาสนานั้น เป็นสิ่งที่อยู่คู่กันมานานแล้ว เช่น พระพุทธเจ้าเมื่อประสูติ ก็ประสูติในป่า คือ ลุมพินีวัน ตรัสรู้ในป่า คือตรัสรู้ภายใต้ต้นโพธิ์ (ต้นอัลสัตตะ) ซึ่งอยู่ในป่าที่ร่มรื่นริมแม่น้ำเนรัญชรา และเสด็จปรินิพพานที่ป่าสาละวัน ในระหว่างต้นสาละทั้งคู่

จากความเป็นมาเกี่ยวกับเรื่องวัดในพระพุทธศาสนานั้น จะเห็นได้ว่าป่ากับวัดแยกออกจากกันไม่ได้ ที่ไหนมีวัดที่นั่นจะต้องมีป่า สถานที่อยู่ สถานที่ปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาจะต้องเป็นป่าหรือเป็นสถานที่ที่มีต้นไม้มากเหมือนกับป่าหรือสวน และควรสังเกตด้วยว่า วัดของไทยสมัยโบราณไม่ว่าจะตั้งอยู่แห่งไหน ถึงแม้จะเป็นวัดที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้าน ภายในวัดก็ต้องมีต้นไม้

ไม้ป่า หรือต้นไม้ที่ปลูกขึ้นเอง รมรื่น มีทั้งไม้ผล ไม้ดอก และไม้ที่ให้ร่มเงา คนที่มาวัดพอเริ่มเข้าสู่วัด ก็จะมีความรู้สึกเหมือนเข้าสู่ป่าที่ร่มรื่น ซึ่งมีสถานที่อย่างนี้ จะทำให้ผู้เข้าไปมีความร่มเย็น มีความสดชื่น มีความสงบ และใจเป็นกุศลด้วย ส่วนในปัจจุบันวัดที่ตั้งอยู่ในเมือง ซึ่งเต็มไปด้วย ปากคอนกรีตหรือมีหมู่บ้านติด ๆ กันอยู่มากมายนั้น ต้นไม้หาได้ยากก็จริง แต่ถึงกระนั้นก็ตาม ภายในวัดก็จะพยายามปลูกต้นไม้ไว้เสมอ ซึ่งอาจจะเป็นไม้ดอก ไม้ที่ให้ร่มเงาและไม้ผล แต่ถ้าเป็นวัดที่อยู่ตามชนบท อยู่ต่างจังหวัดไม่ได้ตั้งอยู่ในเขตชุมชน หรือใกล้ตลาดส่วนใหญภายในวัด จะยังมีต้นไม้ใหญ่ที่ให้ร่มเงา ให้ความเบิกบานสดชื่นเป็นจำนวนมาก มีน้อยแห่ง หรือพูดได้ว่า เกือบจะไม่มีเลย ที่วัดจะอยู่ในที่โล่งเตียน ปราศจากต้นไม้ นอกจากจะเป็นวัดที่สร้างขึ้นใหม่ใน สถานที่โล่งเตียน ซึ่งครั้งแรกไม่มีต้นไม้ แต่แล้วพอเริ่มสร้างวัด สร้างกุฏิสำหรับเป็นที่อยู่อาศัยของ พระสงฆ์ สร้างศาลา หรือสร้างอะไรขึ้นก็ตาม ทางวัดก็จะเริ่มปลูกต้นไม้พร้อม ๆ กัน เพราะต้นไม้กว่าจะให้ร่มเงาได้ ก็จะต้องใช้เวลานานพอสมควร จนถือเป็นประเพณีมาแต่โบราณว่า ภายในวัดจะต้องมีต้นไม้เพียงพอ

นอกจากนี้ หากเป็นวัดป่า หมายถึงวัดที่สร้างขึ้นในป่าจริง ๆ ซึ่งอาจจะมีป่าอยู่แล้ว หรือป่าที่สร้างขึ้นใหม่ก็ตาม ถ้าเป็นไปได้ ทางวัดจำกัดพื้นที่เอาไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ซึ่งอาจจะมีจำนวน 50 ไร่ 100 ไร่ 1,000 ไร่ และบางแห่งนับเป็น 10,000 ไร่ก็มี โดยเฉพาะวัดที่สร้างขึ้นในป่าที่มีภูเขา ถ้าทางป่าไม่ไปจำกัดเนื้อที่ไว้ก่อนแล้ว ทางวัดจะขยายเนื้อที่ไปให้มากที่สุด ทั้งนี้ก็เพื่อรักษาป่า จะปลูกป่าเอาไว้เพื่อประโยชน์แก่ประชาชนทั้งหลายนั่นเอง เพราะถ้าเป็นป่าซึ่งอยู่ในเขตวัด ประชาชนจะไม่กล้าเข้าไปตัดไม้ทำลายป่า และจะรักษาป่าไว้ให้ดี

วิธีการสร้างป่า โดยอาศัยความร่วมมือจากทางวัดนั้น จะได้ผลแน่นอนอีกวิธีหนึ่ง และเสียค่าใช้จ่ายน้อย ภาระในการดูแลรักษา也不需要 มี เจ้าหน้าที่ประจำเพียงแต่ให้ความสะดวก และให้ความช่วยเหลือในด้านอื่นอีกพอสมควร โดยวิธีนี้ป่าจะเกิดขึ้นชดเชยส่วนที่ถูกทำลายไปได้ ในเวลาอันไม่นาน

เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

มนัส สุวรรณ (2531) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การให้ความรู้ความเข้าใจระดับตำบลในเรื่อง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดน่าน พบว่า

1. ประชาชนโดยทั่วไปมีความรู้พื้นฐานเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ และให้ความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติต่อชีวิตค่อนข้างดี มีความตระหนักในปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในท้องถิ่น และมีความพร้อมสูงในการมีส่วนร่วมเพื่อแก้ไขปัญหา

2. โครงข่ายและลักษณะทางสังคมไม่มีความสลับซับซ้อน ประชาชนส่วนใหญ่ให้ความเคารพนับถือ ปรีกษาหรือ และขอความช่วยเหลือจากผู้ใหญ่บ้านของตนเอง

3. แม้ว่าสื่อประเภทต่าง ๆ ค่อนข้างจำกัด แต่สื่อที่ปรากฏก็มีศักยภาพค่อนข้างสูงในการให้ความรู้ความเข้าใจแก่ประชาชนเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หอกระจายข่าว วิทยุ และโทรทัศน์

นอกจากนี้ผู้วิจัยพบว่า ความเข้มแข็งขององค์กรประชาชนซึ่งรวมตัวกันเป็นปึกแผ่นนั้นจะต้องสร้างกฎเกณฑ์ของชุมชนขึ้นมาโดยให้ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น ทุกคนในชุมชนยอมรับในกติกาของชุมชน ทุกคนจึงช่วยกันดูแลรักษาป่าเป็นอย่างดี

จักรพันธ์ วงศ์บูรณาวาทย (2541) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาทเจ้าหน้าที่ขององค์กรประชาชนในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในจังหวัดน่าน พบว่า ทั้งเจ้าหน้าที่ผู้นำชุมชนและประชาชนต่างมีความตระหนักในปัญหาความรุนแรงและความเสื่อมโทรมในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมค่อนข้างดี เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องต่างตระหนักถึงความบกพร่องในด้านโครงสร้างขององค์กรที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน รวมทั้งการประสานงานและการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อกิจกรรมต่าง ๆ ในเรื่องการจัดการและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้กลุ่มผู้นำชุมชนรวมทั้งประชาชนในพื้นที่ ต่างมีความเห็นสอดคล้องกันว่า เขาควรจะมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องดิน ป่าไม้ มากยิ่งขึ้น

ชูศักดิ์ วิทยากัด (2531) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในบริเวณลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน กรณีศึกษาอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ประชาชนส่วนใหญ่กว่าร้อยละ 93.3 มีความเห็นสนับสนุนกับแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในลักษณะของป่าไม้ชุมชน (Community Forest) หรือป่าสังคม (Social Forest) ทั้งนี้เพราะว่าประชากรต้องมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์และรักษาป่าไม้ ซึ่งมีอยู่ใกล้ชุมชนของตนเองมากกว่าที่จะเห็นคนอื่นมาลักลอบตัดหรือสัมปทานทำไม้ โดยที่ประชาชนเองได้แต่เฝ้าดูเฉย ๆ เพราะไม่มีสิทธิและอำนาจหน้าที่

ทวี สุทธารมณลักษณ์ (2536) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนในโครงการอบรมประชาชนประจำตำบล จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าทั้งฝ่ายบรรพชิต และฆราวาสมีความเห็นสอดคล้องกันว่า สถาบันสงฆ์ควรเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนทั้งทางด้านจิตใจ และด้านวัตถุทางมหาเถรสมาคม ก็ได้มีนโยบายส่งเสริมสนับสนุนให้คณะสงฆ์ เข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาอย่างจริงจังได้กำหนดเป็นโครงการพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ ให้คณะสงฆ์ปฏิบัติ ฝ่ายรัฐบาลก็สนับสนุนทางด้านงบประมาณและอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติงาน

ส่วนความสอดคล้องระหว่างกิจกรรมของโครงการกับแนวคิดนโยบายนั้น ยังไม่มีความสอดคล้อง เพราะกิจกรรมที่ปฏิบัติส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปของการเทศน์มาอบรมสั่งสอน สำหรับปัญหาของการดำเนินงาน พบว่างบประมาณที่ได้รับไม่เพียงพอ ระยะเวลาที่ได้รับเงินอุดหนุนไม่เหมาะสม นอกจากนั้น คณะกรรมการฝ่ายฆราวาสส่วนใหญ่ไม่เข้าใจนโยบายของโครงการ

อนุดิษฐ์ สมฤทธิ์ (2542) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าผู้ให้ข้อมูลเป็นพระสงฆ์มีอายุเฉลี่ย 40 – 95 ปี อายุพรรษาเฉลี่ย 7.21 พรรษา ระดับการศึกษาทางธรรมส่วนใหญ่กำลังศึกษานักธรรมตรี ตำแหน่งทางการปกครองของสงฆ์ส่วนใหญ่เป็นพระลูกวัด มีจำนวนสมาชิกภายในวัดเฉลี่ย 8 – 9 คน แหล่งข้อมูลข่าวสารด้านป่าไม้ที่ได้รับคือวิทยุ หนังสือพิมพ์ และเอกสารเผยแพร่ของทางราชการ ส่วนใหญ่ไม่เคยติดต่อกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ พระสงฆ์มีความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมระดับมาก พระสงฆ์มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในระดับน้อย โดยขั้นตอนของการมีส่วนร่วมส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการที่ได้รับปัจจัยเพื่อใช้เป็นทุนในการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ทิศนคติต่อการอนุรักษ์และการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

สุภาพร วานานุวัธ (2516) ทำการศึกษาเรื่อง แรงจูงใจที่ทำให้พระภิกษุสงฆ์และสามเณรร่วมในการพัฒนาชุมชนของอำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี พบว่าแรงจูงใจในการพัฒนาของภิกษุสงฆ์และสามเณรนั้นเนื่องจากปัจจัยภายนอกอันได้แก่ การปฏิบัติตามหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ความต้องการให้หมู่บ้านเจริญและการได้รับคำแนะนำจากพัฒนากร โดยการชักชวนของพัฒนากรมากกว่าปัจจัยภายในของพระสงฆ์เอง และพระสงฆ์ที่บวชเรียนมานานโดยจำพรรษาในวัด ๆ นั้นเกิน 5 ปี ตลอดจนเป็นผู้มีตำแหน่งสำคัญในวัดจะมีแนวโน้มที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนได้มากกว่า ส่วนปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนาชุมชนของพระภิกษุสงฆ์และสามเณรได้แก่ การขาดแคลนแหล่งน้ำ การขาดความรู้ด้านวิชาการ ขาดเงินทุน และการสนับสนุนทางเทคนิควิชาการตลอดจนความไม่นิยมทดลองสิ่งใหม่ ๆ การไม่เห็นความสำคัญและไม่มีความรู้เรื่องการพัฒนาชุมชนของชาวบ้าน

พิทักษ์ เตชะใจ (2540) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ อำเภอแม่เมาะ จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า พระสงฆ์ผู้ให้ข้อมูลมีส่วนร่วมระดับปานกลางในเรื่องการค้นหาคำปรึกษา และสาเหตุของปัญหาการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การดำเนินกิจกรรมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ การแสดงความคิดเห็น การร่วมกับผู้นำท้องถิ่น สร้างจิตสำนึกให้ประชาชนเพื่อให้เกิดความร่วมมือ การกำหนดกิจกรรมการป้องกันรักษาป่าและ

ควบคุมร่วมกับประชาชนปลูกป่า การพัฒนาให้วัดเป็นแหล่งเผยแพร่ความรู้ การประสานความร่วมมือระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ประชาชน และองค์กรเอกชน และมีส่วนร่วมระดับน้อยในเรื่องการร่วมวางแผนดำเนินงานอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การติดตามและควบคุมการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ การประเมินผลการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

สันติรัตน์ ทอนฮามแก้ว (2537) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาทของพระธรรมยุตที่มีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ในจังหวัดสกลนคร พบว่า ผู้ให้ข้อมูลซึ่งเป็นพระธรรมยุตที่จำพรรษาในจังหวัดสกลนคร มีบทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในระดับน้อย ซึ่งส่วนใหญ่จะมีอายุ 22-31 ปี มีอายุพรรษา 2-8 ปี มีตำแหน่งทางบริหารคือ เป็นเจ้าอาวาส มีความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ค่อนข้างดี มีความต้องการความช่วยเหลือในเรื่องกล้าไม้ สำหรับปัญหาอุปสรรคได้แก่ ขาดคู่มือเอกสาร วัสดุและเครื่องมือ เช่น ถุงเพาะชำกล้าไม้ จอบ เสียม ตลอดจนขาดงบประมาณ และเจ้าหน้าที่ของรัฐที่จะให้ความรู้ แนะนำ เพื่อเพิ่มพูนความรู้ด้านวิชาการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และด้านกฎหมาย

ประสพสุข พันธประยูร (2535) ได้ศึกษาวิจัย เรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในจังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย พบว่าผู้ให้ข้อมูลเป็นพระสงฆ์ที่มีบทบาทคล้ายคลึงกัน ปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทมี 10 หัวข้อได้แก่

1. ศรัทธา คือ มีความเลื่อมใสในการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบของพระสงฆ์ ทั้งนี้เนื่องจากพระสงฆ์มีวินัย และจริยวัตรอันเหมาะสม นำยึดถือเป็นเยี่ยงอย่าง และหากปฏิบัติตามก็จะเกิดมงคลแก่ผู้ปฏิบัติ
2. บารมี คือ คุณลักษณะพิเศษส่วนตัว ของพระสงฆ์ ซึ่งอาจเป็นอำนาจในตัวของพระสงฆ์ เช่น การมีวาจาศักดิ์สิทธิ์ ความเคร่งครัดในปฏิบัติ สมณสาธูป ความเป็นเกจิอาจารย์ ความมีชื่อเสียง หรือความเป็นผู้กว้างขวางในสังคม ซึ่งเป็นปัจจัยส่งเสริมให้ชาวบ้านยอมรับ และเชื่อถือฟังในคำสั่งสอน
3. ปฏิปทา คือ พฤติกรรม ซึ่งพระสงฆ์แสดงให้ชาวบ้านเห็น เช่น ความตั้งใจจริง ความมักน้อยไม่เห็นแก่ได้ ความจริงใจ ความอดทน อดกลั้น ความเสียสละ ความสม่ำเสมอ ความเพียรพยายาม ความหวังดี ฯลฯ
4. สามัคคีธรรม คือ การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้กับกลุ่มชาวบ้าน โดยมีความคิดเห็นตรงกัน มีความร่วมมือร่วมใจกัน เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง และมองเห็นอันตรายที่จะเกิดขึ้น หากไม่ร่วมมือกัน กับทั้งจะต้องมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนด้วยความเต็มใจ และเสียสละ

5. กิจกรรมเกื้อกูล คือพระสงฆ์ หรือทางวัดจะต้องมีหรือสร้างโครงการหรือกิจกรรมที่จะเป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านและชุมชน เกื้อหนุน และเป็นที่พักของชาวบ้านอย่างสม่ำเสมอ ต่อเนื่อง เช่นวัดเป็นศูนย์กลางคนชรา ศูนย์พัฒนาอาชีพ ที่ประกอบศาสนกิจ ศูนย์อบรมเยาวชน ศูนย์อบรมชาวบ้าน ผู้นำชุมชน กลุ่มสตรี ศูนย์เลือกตั้ง คลังพัสดุ เครื่องใช้ประจำหมู่บ้าน

6. หนูนจาริตประเพณี คือพระสงฆ์ได้นำเอาจาริตประเพณีวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ตลอดจนค่านิยมและบรรทัดฐานทางสังคม มาใช้เป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เช่น ถิ่นป่าช้า หอผี ขุนน้ำ คือสถานที่ที่จะต้องอนุรักษ์ ห้ามผู้ใดเข้าไปบุกรุกหรือตัดต้นไม้ มิฉะนั้นจะมีอันเป็นไป นอกจากนี้ยังมีพิธีกรรมต่าง ๆ เช่นการเข้ารุกขมูลดการบวชต้นไม้ การสืบชะตาแม่น้ำลำธาร ฯลฯ

7. มีกลุ่มอนุรักษ์ คือ พระสงฆ์ได้ดำเนินการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าขึ้นมา เพื่อช่วยกันดำเนินการ โดยกลุ่มอนุรักษ์นี้เป็นชาวบ้านที่มีความเข้าใจ และมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่า มีพลังความคิด และปัจจัยหลาย ๆ อย่างพร้อมเพียง รวมทั้งมีส่วนร่วมในกิจกรรมการอนุรักษ์และยังช่วยกันดำเนินการแพร่แนวคิดไปสู่ราษฎรชาวบ้านอื่น ๆ ให้เกิดความรู้สึกในการอนุรักษ์ป่าอีกด้วย

8. ดึงองค์กรมาช่วย คือการขอความร่วมมือจากองค์กรต่าง ๆ ทั้งในชุมชนและนอกชุมชน รวมทั้งองค์กรในต่างประเทศ เข้ามาช่วยเหลือในกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เช่น มีการจัดตั้งมูลนิธิ มีกลุ่มศรัทธา มีองค์กรสาธารณกุศล ผู้ใจบุญ ผู้เลื่อมใส และตั้งกองทุนต่าง ๆ มากมาย ซึ่งองค์กรเหล่านี้ ก็มาร่วมมือดำเนินการโดยไม่หวังประโยชน์ตอบแทน

9. อิงหน่วยราชการ คือ การให้หน่วยราชการที่รับผิดชอบ โดยตรงเช่น กรมป่าไม้ และหน่วยราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมพัฒนาชุมชน กรมการศึกษานอกโรงเรียน เจ้าหน้าที่ปกครอง กำนันผู้ใหญ่บ้าน ตำรวจ ฯลฯ เข้ามามีส่วนร่วม หรือ มาเป็นเจ้าหน้าที่ดำเนินการ

10. วิธีการนอกแบบ พระสงฆ์แต่ละรูปมีวิธีการพิเศษเป็นส่วนตัวที่ไม่เหมือนกัน และต่างก็ได้นำเอากลวิธี เฉพาะตัวมาใช้เป็นกลยุทธ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เช่น พระสงฆ์บางรูปนำเอาพันธุ์ไม้แปลก ๆ จากต่างถิ่นเข้ามาปลูกในป่า แล้วส่งเสริมให้ชาวบ้านช่วยกันปลูก บางรูปจัดพิธีปลูกป่าเนื่องในวันสำคัญของชาติและศาสนา บางรูปใช้คาถาอาคม ลงด้ายสายสิญจน์สาปแช่งผู้เข้ามาทำลายป่าอนุรักษ์ บางรูปกำหนดบริเวณป่าอนุรักษ์เป็นที่วิเวก สำหรับ

การเจริญทางวิปัสสนากรรมฐาน และบางรูปก็จัดให้ชาวบ้านไปทัศนศึกษาออกสถานที่ โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีการจัดดำเนินการเรื่องป่าชุมชน

สำหรับปัญหาและอุปสรรค ได้แก่ ปัญหาด้านประชาชน ยังขาดความรู้ความเข้าใจ ความรับผิดชอบ ตลอดจนขาดการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ด้านพระสงฆ์ยังมีพระสงฆ์จำนวนหนึ่งไม่เห็นด้วยกับบทบาทในการอนุรักษ์ และคิดว่าไม่น่าจะเป็นกิจของสงฆ์ ส่วนมากเป็นพระผู้ใหญ่เพราะไม่ขัดแย้งในบทบาทเกรงว่าจะผิดกฎหมาย นอกจากนี้พระสงฆ์ยังขาดความรู้ในการอนุรักษ์ ขาดกำลังใจ และขาดทุนทรัพย์ในการดำเนินงาน ด้านรัฐบาลเจ้าหน้าที่ของรัฐขาดความรับผิดชอบ ขาดการเอาใจใส่อย่างต่อเนื่อง ขาดแรงจูงใจ และบางคนก็เป็นเครื่องมือ หรือเป็นผู้ทำลายป่าหรือมีส่วนได้เสียจากประชาชน กฎหมายไม่รัดกุม มีช่องโหว่ และไม่เหมาะสม ไม่เอื้ออำนวยต่อการอนุรักษ์ หน่วยงานราชการขาดการประสานงาน และไม่รับบทบาทหน้าที่ ไม่สร้างความร่วมมือ ไม่ระดมทรัพยากรจากทุกฝ่าย เข้าไปมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์

จากแนวความคิดตลอดจนทฤษฎีและผลการศึกษาวิจัยที่กล่าวมา จะเห็นว่าบทบาทของพระสงฆ์มีผลต่อกิจกรรมต่าง ๆ ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ มีปัจจัยต่าง ๆ เช่น ปัจจัยด้านบุคคลและปัจจัยด้านสังคม ซึ่งในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้เลือกศึกษาปัจจัยบางประการ อันได้แก่ ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน จำนวนพรรษา การได้รับข่าวสารเกี่ยวกับป่าไม้ และความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม่ว่า ปัจจัยดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับบทบาทของพระสงฆ์จังหวัดลำปางในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้มากน้อยเพียงใด ซึ่งผลการศึกษานี้คาดว่าจะประโยชน์ในการวางแผน ดำเนินการและกำหนดนโยบายการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เป็นแนวทางในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง และเป็นแนวทางในการขยายขอบเขตการศึกษาวิจัยด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ต่อไป